

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Marie Pultarová

Bakalářská práce

Sociální pozice českého kata v období novověku

Jiří Zelinger- mistr ostrého meče v Pardubicích

-

**Social position of the czech executioner in the modern
times**

Jiří Zelinger- executioner in Pardubice

Praha 2013

prof. PhDr. Jaroslav Čechura. DrSc.

Poděkování:

V první řadě bych ráda poděkovala vedoucímu své práce prof. Jaroslavu Čechurovi za důležité připomínky, rady, inspirativní myšlenky na jeho seminářích a velmi ochotný přístup. Další velký dík patří Bc. Zuzaně Růžkové, kolegyni ze semináře, která mi mnohokrát pomohla s obeznámením s pardubickými archivními prameny a badatelským prostředím. Závěrem bych chtěla poděkovat také pracovníkům Státního okresního archivu v Pardubicích a Státního oblastního archivu v Zámruku.

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne 25. 7. 2013

.....

Marie Pultarová

Abstrakt a klíčová slova:

Práce se zabývá sociálním postavením katů v období novověku jakožto skupinou obyvatel v dobovém kontextu považovanou za snižené. Pokouší se sledovat styk katovských rodin s obecnou veřejností, jejich finanční zázemí a především zjistit, jak velká byla míra diskriminace společností. Velký důraz je kladen na otázku novověké cti a její chápání v souvislosti s mistry ostrého meče a jejich rodinami. Větší prostor je v první řadě věnován pardubickému rodu Zelingerů, vykonávající katovské řemeslo od konce 17. století v Pardubicích a okolních oblastech. Díky detailnějšímu zaměření na život Jiřího Zelingera mistra ostrého meče a místních poměrů ohledně snižených osob, je učiněna částečná komparace s historiografickým pojetím. K závěrům bakalářské práce bylo dospěno na základě nastudování především české historiografické literatury a pramenů městské správy města Pardubice.

Klíčová slova: ranný novověk, kati, město

The work deals with the social status of executioners in modern times as a group of people who were considered to be dishonourable. The bachelor's thesis attempts to watch contacts of executioner's families and general public, their financial situations and especially to find out how much the society discriminates against hangmen. It is given emphasis to the issue of Modern honor and its interpretation in the context of an executioner and their families. Moreover it is primarily focused on family of Zelinger, that lived in the late 17th century in Pardubice and surrounding areas. Thanks to studying of Jiří Zelingers life and local conditions in Pardubice it is possible to make comparison with historiography. The conclusions of the thesis are based on studying mainly czech historiographical literature and sources of city administration of Pardubice.

The key words: modern times, executioners, city

Obsah:

1. Úvod.....	7
2. Model kata v historiografickém pojetí.....	10
2.1. Počátek poprav a sníženého řemesla.....	10
2.2. Úloha kata v rámci města.....	13
2.3. Čest, předsudky a omezení.....	20
2.4. Kat a jeho mystická činnost.....	25
2.5. Váha života.....	27
3. Sociální postavení v rámci právních dokumentů.....	30
4. Pardubice a snížené řemeslo.....	35
4.1. Dějiny katů a trestního práva v předzelingerovském období.....	35
4.2. Rod Zelingerů a jeho působení na Pardubicku.....	41
4.3. Dědictví mistrů ostrého meče a léčitelka Kateřina Hromádková....	48
5. Jiří Zelinger, zakladatel pardubické katovské dynastie.....	52
5.1. Život Jiřího Zelingerera.....	53
5.2. Jiří Zelinger a bohatství sníženého gruntu.....	57
5.3. Jiří Zelinger a významní pardubičtí měšťani.....	60
5.4. Další spory pardubického kata.....	63
6. Závěr.....	67
7. Seznam pramenů a literatury.....	69
8. Přílohy.....	74

Seznam zkratk:

SOkA Pce – Státní okresní archiv Pardubice

SOA Zámorsk – Státní oblastní archiv Zámorsk

NA- Národní archiv v Praze

AM Pce- Archiv města Pardubice

ZKPP- Zprávy Klubu přátel Pardubic

1. Úvod

Když Karel Kryl ve své písni Veličenstvo kat zpíval o mistru popravčím, zvolil si tuto postavu právě proto, že potřeboval charakter člověka, jenž by představoval všechny zavrhnutíhodné lidské vlastnosti, jako byla v první řadě zkaženost, naprostá ztráta soucitu a lidskosti. I dnes je kat synonymem pro tyto povahové rysy, neboť prvním vjemem pro člověka je jeho řemeslo, které naprosto oprávněně vzbuzuje v lidech odpor a zhnusení. Přeci kdo by mohl něco podobného vykonávat, pokud by sám nebyl ve skrytu duše tak ohavný, že by mu nevadilo činit násilí na druhých. Asi takto zní myšlenka nad osobou popravčího u většiny lidí a až na druhý pohled je na kata nazíráno také jako na člověka i s jinými povahovými rysy. V postavě kata se tedy velice úzce propojila jeho profese s charakterem a nejspíše tomu tak bude navždy i přes některé románové a filmové pokusy učinit z mistra popravčího obětí konvenční městské společnosti novověku. Jaká ale byla realita, jestliže člověk odhlédne od iluzí vykreslit mistra popravčího jakožto netvora či vzor dobroty a spravedlnosti ukřivděného omezujícími předsudky? Kolem postavy mistra ostrého meče vyvstává mnoho otázek i po nastudování příslušné historiografie. Opravdu měla daná omezení, jež byla vydána za účelem vytlačit kata a pohodného na okraj společnosti, tak velký význam, jež mu přiřkli někteří historikové? Celá problematika kolem snížených osob se mimo to velmi úzce dotýká absence cti, jež jasně určovala sociální statut všech lidí na okraji společnosti. Ovšem není již řečeno, zda ony osoby vnímaly své postavení za tak špatné a nízké, jak je mnohdy prezentováno.

Má práce si klade za cíl zaměřit se na většinu aspektů života snížených lidí a učinit alespoň částečnou komparaci mezi historiografií, která předkládá obecný model mistra ostrého meče a konkrétní osobou pardubického kata Jiřího Zelingerera včetně načrtnutí historie i dalších snížených osob města Pardubic. Právě život jednoho kata a poměry daného města by mohly lépe znázornit dopady absence cti v reálném světě a ukázat, která skupina lidí v raném novověku byla ta, jež podobné osoby odsouvala na onen pomyslný okraj společnosti. Dále je nezbytné neopomenout stránky katova života a jeho rodiny, které ho od městské společnosti jednak oddalovaly, ale stejně tak i situace, které ho místním přibližovaly. Jelikož životy oněch snížených lidí nebyly černobílé a ve své podstatě měly společnosti novověku co nabídnout, tím pádem se i svým způsobem přiblížit a sociálně pozvednout. Proto svou práci stavím především na tom, že celá městská společnost raného novověku musela určitým způsobem

koexistovat i s lidmi označovanými za bezectné, a snažím se v první řadě zachytit formu kontaktů a spolupráce mezi pardubickými měšťany a mistry ostrého meče s důrazem na pardubického mistra ostrého meče Jiřího Zelingerera. Formy této koexistence by mohl podkrýt životní příběh onoho pardubického kata.

Stručné seznámení s prameny a literaturou

Literatura týkající se bakalářské práce je tvořena třemi odlišně tematickými okruhy, z nichž první zastupuje česká historiografie a částečně i zahraniční. Jedná se zejména o historiografii zaměřující se na problematiku hrdelního soudnictví a tudíž i mistrů popravčích. Ústřední postavou české odborné historické literatury tohoto rázu je Jindřich Francek, soustředící se v první řadě na trestní soudnictví, právo útrpné a taktěž katy. Mimo jiné v některých svých dílech se větší měrou zabývá i touto problematikou v rámci východočeské oblasti. Další osobností je například Vladimír Šindelář a jeho kniha *Cesta na popraviště*, která byla již vícekrát vydána a rozšířena o další příběhy jednotlivých katů. Zástupcem starší historiografie je Josef Svátek, který žil v druhé polovině 19. století a byl průkopníkem v tomto tématu. Jeho kniha *Dějiny poprav a katů v Čechách*, se stala v mnohém inspirující pro současné historiky, i přes mnoho faktografických nejasností. Toto dílo bylo vydáno roku 2004 a je tvořeno dvěma rozsáhlejšími studiemi publikovanými v časopise Lumír v 80. letech 19. století.

Za zahraniční historiografii je nutno zmínit Richarda van Dülmena, jenž věnoval velkou pozornost otázce novověké cti a sociálnímu postavení bezectných. Určitý prostor vyhrazuje i sníženým osobám v prostředí německého novověkého města. Zároveň částečně sleduje změnu sociální pozice těchto lidí až k počátkům 19. století i s proměnou říšských právních kodifikací.

Další důležitý úhel pohledu, jenž nesmí být opomenut, poskytují prameny normativní povahy. Řeč je o novověkých zákonících, v nichž snížení lidé hrají taktěž svou roli. Tu nám podkrývají především Koldínovy *Práva Městská*, *Hrdelní řád Josefa I.* a *Constitutio Criminalis Theresiana* vydaný roku 1768. Všechny jmenované právní kodifikace jsou v českém znění digitalizovány Právnickou fakultou Univerzity Karlovy a Národní knihovnou České Republiky. Koldínovy *Práva Městská* jsou dostupná také v digitalizované verzi a krom

toho jsou k dispozici i v tištěné od Josefa Jirečka. Jak Právnická fakulta, tak Národní knihovna disponuje i dalšími digitalizovanými právními dokumenty.

Poslední skupinu představují prameny městské správy v tomto případě města Pardubice, kterému se má práce věnuje podrobněji. Jedním z nich jsou smolné knihy. V případě Pardubic jsou avšak dochovány pouze ze staršího období a působení rodiny Zelingerů, již nezachycují. Dalším pramenem jsou Knihy městských počtů, díky nimž máme konkrétnější představu o tom, jaké úkony mistři popravčí vykonávali a jak byli za ně placeni. Obraz reálného života snižených osob dále rozšiřují radní manuály a v Pardubicích také méně obvyklý pramen a to *Knihá snižených osob*. Ta je důležitou archiválií reflektující v první řadě majetek rodu Zelingerů po několik pokolení. V neposlední řadě záležitosti snižených osob jsou zachyceny i v několika svazkovém díle *Compendia Memorabilií* od Františka Červenky, který žil na přelomu 18. a 19. století a byl pardubickým magistrátním radou. Toto rukopisné dílo je soupisem městských listin z více jak dvou století a je uloženo v Státním okresním archivu Pardubice.

K osobě Jiřího Zelingerera, mistra ostrého meče byly nastudovány i pardubické matriky uloženy ve Státním oblastním archivu Zámorsk. V tomto případě se vyskytují matriky tripartitní, zachycující svatbu, křty dětí a úmrtí. U všech záznamů jsou jmenováni svědci přítomni na těchto významných životních obřadech.

2. Model kata v historiografickém pojetí

2.1. Počátek poprav a sníženého řemesla

Domáhání se práva a pořádku pomocí trestu smrti se táhne historií lidského společenství již od dob starověku. I přesto, že od svých počátků až po současnost trest smrti prošel mnohými proměnami a v některých částech světa na dobro vymizel, jinde přetrval. V jedné věci se však nikdy nelišil, a to že za každým trestem smrti stojí určitý vykonavatel zodpovědný za výsledek popravy a její průběh. Od starých dob středověku byl nazýván katem, popravcem či mistrem ostrého meče, jenž byl oním vykonavatelem, a práce ukončovat viníkův život se stala jeho hlavní profesní náplní. Kdy se ale poprvé objevila osoba, určená k exekuci a případně i tortuře druhých lidí, je sporné. Josef Svátek se o počátcích katů v Čechách rozepisuje poměrně obsáhle a i Vladimír Šindelář ve své práci *Cesta na popraviště* se Svátkovými teoriemi souhlasí. „*Již starý Řím pokládal kata za tak nečestného, že dle obecného mínění lidu bylo znectěno každé shromáždění lidu, jakmile se k němu kat přidružil; proto musil již ve starém Latium kat bydleti na míli daleko od města a mimo zvláštní šat nositi s sebou zvonek, aby lid se již zdaleka mohl vyhnouti nečisté osobě jeho,*“¹ popisuje Svátek náhled starověkého Říma na přítomnost kata. Jestliže si člověk odmyslí nošení zvonku, definice sociálního postavení starověkého kata je stejná jako onoho středověkého nebo novověkého. Jakoby nečestnost popravce nezaznamenala několik století žádných změn. Jiné národy se s vykonáváním poprav vypořádaly odlišně, Řekové přenechali tuto povinnost otrokům, jejichž postavení bylo už tak jako tak bezcenné a nehrozila jim ztráta cti, kdežto Židé praktikovali ukamenování širokou veřejností. Oba dva způsoby zavánějí určitou anonymitou a distancováním se od přímé popravy. Ne všude ale být popravčím znamenalo přijít o čest a váženost. „*U východních národů byl kat respektovanou osobností. Byl symbolem panovnické moci- proto obvykle doprovázel panovníka a v Istanbulu měl svůj příbytek uvnitř sultánova paláce.*“² Důvody, proč kata respektovat a projevovat mu úctu existovaly, jelikož osoba popravčího byla nejenom symbolem panovnické moci, jak píše Vladimír Šindelář, ale také práva a spravedlnosti. Absence pramenů nedovoluje člověku nahlédnout do této problematiky hlouběji, což je případ i českého území. Nicméně Josef

¹ SVÁTEK, Josef, Dějiny poprav a katů v Čechách, Praha 2004, str. 8.

² ŠINDELÁŘ, Vladimír, Cesta na popraviště, Praha 1997, str. 50.

Svátek a Vladimír Šindelář zastávají shodnou teorii, týkající se dějin poprav u nás, jež se opírá o přijetí křesťanství.

V období, kdy na našem území působily slovanské kmeny, exekuce byla údajně věcí neznámou a nepoužívanou. Josef Svátek vidí ve Slovanech doslova demokratický národ, který by se k něčemu tak ohavnému jako je násilné ukončení cizího života, nesnížil. Nehovoří o žádném způsobu exekuce, jednoduše proto, že žádná údajně neprobíhala. Nejvyšším trestem se stalo vyhnání z rodového zřízení, což mělo za následek, že dotyčný byl vnímán jako psanec a každý, kdo ho potkal, ho mohl beztrestně zabít. Otázkou je, zda se nejedná také o určitý druh poprav, ovšem opět s jistou dávkou anonymity a bez určení jedné dané osoby nazývané kat. Pokud je proviněná osoba vyštována z kmenového společenství a je známo, že zabít ji, je věc povolená a nenásleduje žádný trest, nelze v tomto právu spatřovat přílišnou mírumilovnost, jak ji vidí Josef Svátek. Zmínku z Kosmovy kroniky české, kde Libuše hrozí zpupným lechům šibenicí, odůvodňuje narůstajícím vlivem germánských kmenů a neobjektivností Kosmy, za kterého praxe poprav byla již naprosto běžnou záležitostí. Nicméně zaujatost lze spatřovat především na Svátkově straně, když popisuje způsoby germánských exekucí a říká: „*Pro toto ukrutenství ve vykonávání trestů smrti stali se Germáni již ve starých dobách pověstnými a pověst tuto zachoval si národ německý po vešken další středověk a až hluboko do věku nového, jak nestranní a spravedliví dějepisci němečtí sami přiznávají.*“³ Je nutné si uvědomit, že samotný Svátek, ač se snažil zpracovat komplexní odbornou práci zabývající se dějinami katů a poprav, sám žil v období prodchnutém nacionálním se vymezováním vůči německému národu, což je patrné téměř na každé další stránce.⁴ Navíc s ohledem na nedostatek pramenů předkřesťanského období, je obtížné s jistotou tvrdit, zda poprava mezi pohanské zvyky patřila či nikoliv. Pokud jde o toto starší období, není jmenován jediný pramen písemný či hmotný, který by podporoval teorii o rolnickém slovanském národu, jemuž bylo násilí poprav cizí.

Od století desátého se objevuje zpráv týkajících se exekucí o poznání více. Jasným důkazem tím jsou legendy, jako je například Gumpoldova legenda *O životě sv. Václava*. V níž je popsáno mnoho slavných dobrosrdečných činů svatého Václava a mimo jiné i to, jak svatý

³ SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 11.

⁴ Touto problematikou se zabývá mimo jiné i Jiří Rak ve svém díle *Bývalí Čechové*, kde rozebírá historické mýty a stereotypy týkajících se velkou měrou období formování českého národa. Jiří Rak poukazuje na některé zastaralé představy o české historii, které se neshodují s historickou skutečností.

Václav nechal strhat šibenice na různých místech země a zabránil jejich obnově. Pozoruhodné je, že Václavův čin je vnímán jako typický projev křesťanského milosrdenství, a přitom právě přijetí křesťanství spojuje Svátek a Vladimír Šindelář s počátkem krutého ukončování života za účelem nastolení spravedlnosti. Jeho jednání je přičítáno jeho zbožnosti, která je i v dalších legendách tolik opěvována. Naopak krutost, hrubé zvyklosti a rituály jsou přisuzovány spíše pohanským bezvěrcům. Na čem tedy Josef Svátek staví svou tezi o tom, že s novým náboženstvím přišel na české území i nový způsob prolévání krve. Za osobou kata ve výsledku nevidí ani tolik samotný vliv křesťanství jako vliv germánského národa a jeho vrozeného „ukrutenství“. Díky christianizaci se zvýšily jak obchodní styky, tak politické a kulturní. Přesto mohla být tradice trestu smrti na českém území starší, než ukazují první dochované písemné prameny. V první řadě v jiných částech Evropy nebyla poprava věci neznámou, a tudíž následkem působení kultur, mohly být slovanské kmeny ovlivněny dříve i v této oblasti lidského soužití. Více informací by mohlo v této problematice poskytnout archeologické bádání založené na hmotných pramenech a pozůstatcích starých Slovanů, ale Svátkovo dílo je, co se týče hrdelního soudnictví, pro oblast české historiografie v mnohém zásadní. Ačkoliv se nejedná o profesionálního historika a jeho doména byla spíše beletrie a publicistická činnost, napsal za svůj život mnoho odborných článků a také ony *Dějiny poprav a katů v Čechách*. Jeho dílo je o to více významné, že z něj dodnes čerpá velké množství historiků zabývajících se oblastí trestního práva a to i přesto, že některé vědecké nedostatky jsou jasně patrné.

První zmínka o popravě, kde je jmenována osoba, která tuto exekuci vykonala, se objevuje v Kanapariově „*Životě svatého Vojtěcha*“ sepsaného okolo roku 999.⁵ Mluví se o stětí ženy, jež se dopustila zločinu cizoložství, a proto byla následně usmrcena „obecným slouhou“, jelikož její muž se takového nečestného úkonu odmítnul ujmout.⁶ Tato zpráva je významná nejen tím, že je první z dochovaných, ale také tím, že potrestání smrtí v tomto případě stětím, je viděno jako něco, co by mohlo poskvřnit lidskou čest. Chápání poprav a tedy úlohy kata jako věc vedoucí k narušení počestnosti, se v určité míře udrželo až do devatenáctého století. Krom toho samotné popravování již nepředstavovalo pouze trest oběšením nebo stětím, ale objevovaly se různorodé způsoby, které svou krutostí a nechutností měly plnit odstrašovací funkci a tím vyvolávat masivní odpor. Josef Svátek v této diferenciaci

⁵ ŠINDELÁŘ, V., *Cesta na popraviště*, str. 50.

⁶ Popravená žena, která se dopustila cizoložství s knězem po dobu asyly v klášteře sv. Jiří, pocházela z rodu Vršovců. SVÁTEK, J., *Dějiny poprav a katů v Čechách*, str. 10.

opět spatřuje kopírování německého vzoru, jelikož germánský vliv na české území sílil. Němečtí kati podle všeho vynikali obzvláštní vynalézavostí a bezcitností, přičemž lidu českému bylo takové jednání doposud cizí. Do přijetí římského práva vykonávali popravy němečtí kněží, kterým tímto újma na cti nehrozila. Změna nastala až poté, co tato práce přešla z rukou kněží do rukou konkrétního člověka, jenž byl za ní náležitě odměněn. Člověk vykonávající trest smrti za určitou mzdu se stal nedílnou součástí městské společnosti.

V 11. století je už osoba kata pravidelně spojována s trestem smrti a v pramenech je označována latinsky „*carnifex*“ nebo také „*tortor*“⁷ Tortor má krom českého významu kat, druhý význam mučitel, ten už má blízko k odvozenému slovu tortura neboli mučení. Právo útrpné se u nás objevuje až roku 1315 v Praze, kde ho k donucení přiznání viny začali využívat dominikánští inkvizitoři. Přítomnost mistra ostrého meče se stala společensky nezbytná a v průběhu středověku získal mnoho funkcí, stal se vykonavatelem útrpného práva, obchodníkem s kůžemi, mastičkářem, léčitелеm a také městským pomocníkem. V době raného novověku proto už v žádném případě nelze kata vnímat pouze jako osobu pracující s krví.

2.3. Úloha kata v rámci města

Raně novověké město představuje rozmanitý organismus se svými strukturami, pravidly a zvláštnostmi, nad kterými se v současnosti neustále pozastavují mnozí historikové. Osoba kata se stala nedílnou součástí tohoto města, které se ale jeden od druhého regionálně lišilo a stejně tak se lišilo i postavení a práce mistra popravčího v jednotlivých městech. To, co platilo v určité oblasti, mohlo v daleko menší míře, anebo nemuselo platit vůbec o několik kilometrů dále. I Richard van Dülmen přiznává, že v rámci německého prostředí jsou rozdíly ve vnímání osoby kata obrovské. Především rozlišuje postavení popravčího v jižním Německu a postavení v severním, kde kat zdaleka nepředstavoval postavu sociálně izolovanou, nýbrž společností uznávanou. Jedním z důkazů je poznámka ulmského měšťana napsaná po návštěvě města Lübecku roku 1585: „*V těchto krajích nebývá kat vylučován ze společenství jiných lidí, jak se děje u nás. Tak chodívá místní kat do společnosti a na shromáždění cechů, sedává vedle počestných lidí, neváhají vstoupit do jejich obydlí, kde společně s ním stolují a on je podle zvyku hostí pivem. To by zajisté u nás platilo za podivné, ale jaký kraj, takový*

⁷ ŠINDELÁŘ, V., Cesta na popraviště, str. 50.

*mrav.*⁸ K sociálnímu postavení či náplni práce popravčího se totiž normy vyjadřovaly naprosto minimálně, tudíž byla regionální situace závislá především na dané městské správě a místních zvyklostech. Existuje ale několik spojujících znaků, které lze nalézt na většině míst českého prostředí.

Ne každé město mělo právo mít svůj hrdelní soud a zdaleka ne každé město mělo dostatek financí, aby si mohlo udržovat svého mistra ostrého meče. I tak se tímto privilegiem honosilo velké množství měst, o čemž svědčí reforma Marie Terezie, která roku 1765 snížila počet hrdelních soudů z 383 na pouhých devětadvacet.⁹ Většinu procesů tedy měly v rukách městské soudy, které si finančně zajišťovaly popravčího a další pracovníky potřebné k výkonu trestního práva jako byl písař či biřic, často také označován jako právní posel. Do této skupiny lidí lze zahrnout i pohodného, jehož práce se častokrát mohla překrývat s prací kata. Všechny tyto funkce podléhaly velmi důležité osobě městské správy. Tím byl představitel trestního práva městský rychtář, jemuž byl kat přímo podřízen, a který byl společně s písařem přítomen u výslechů a vykonávání trestů. Instituce rychtáře se na počátku novověku dostala do závislosti na městské radě, přičemž ona měla hlavní slovo v soudních záležitostech a rychtář tak byl její prodlouženou rukou ve výkonu práva.¹⁰ Mistr popravčí tudíž zastával funkci podřízenou městu, což mu ale nezabraňovalo věnovat se dalším výdělečným činnostem naprosto odlišným od mučení či jiných prací spojených s krví. Nicméně právě práce spojená s krví určovala jeho společenský status a odsouvala ho mnohdy do společenské izolace.

Důležitou součástí katovské pracovní činnosti byla tortura neboli právo útrpné. To postupem 16. století začalo nabývat jasných rysů a stalo se předmětem různých právních norem, které se pokoušely dát tortuře pevnou podobu a řád. Jindřich Francek, který patří mezi přední české historiky zabývající se trestním soudnictvím, poukazuje, že již v zákoníku *Práva městská* sepsaná Pavlem Kristiánem Koldínem jsou shrnuty prvotní zásady tortury.¹¹ Není tolik podstatné, jak tortura přesně probíhala a z jakých úkonů sestávala, jako spíše informace, kolik za ní mistr popravčí obdržel. Z jednoho úhlu pohledu se jednalo o práci nečestnou a poskvřňující, avšak na druhou stranu z ní měl kat častokrát i značný finanční profit. Městská

⁸ Van DÜLMEN, Richard, *Bezectní lidé- O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003, str. 49.

⁹ Koncem 18. století po reformě Josefa II., bylo v Čechách už pouhých 19 hrdelních soudů. Na Moravě zbylo soudů třináct. FRANCEK, Jindřich, *Katovské řemeslo v českých zemích*, Hradec Králové, 2007, str. 9.

¹⁰ BŮŽEK, Václav a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010, str. 134.

¹¹ FRANCEK, J., *Katovské řemeslo v českých zemích*, str. 19.

rada povětšinou vyplácela katovi roční plat, který se s ohledem na oblast výrazně lišil. Mimo to dostával větší či menší obnosy za jednotlivé úkony prováděné například v rámci útrpného výslechu. „*Za oběšení, stětí nebo zahrabání ženy za živa a její následné probití srdce kůlem dostával kat částku 5 kop míšeňských grošů*“.¹² Vyvedení zločince z města se pohybovalo okolo 35 krejcarů stejně jako přiložení palečnic. Za vypálení cejchu mohl kat dostat jednu kopy a za horší tresty, míněno například uřezání uší a nosu nebo utětí ruky, dvě kopy. Odměňován byl ale i za pouhé vybalení a představení svých mučících nástrojů, jelikož obyčejný pohled mohl dotyčného natolik vyděsit, že učinil doznání ještě před zahájením klasického tělesného mučení. V 18. století se zákoníky k odměnám katů vyjadřují čím dál tím častěji a také precizněji, jak je to vidět v *Hrdelním řádu Josefa I.* z roku 1708. Platba za mučení byla okolo 2 zlatých 24 krejcarů a za popravu stětím se částka vyšplhala až na 6 zlatých, což ještě zdaleka nebyla nejvyšší suma, kterou mohl kat obdržet. Jsou to ale pouze nic neříkající cifry, jestliže člověk nemá alespoň minimální povědomí o tehdejších cenách běžně využívaných věcí. Vladimír Šindelář toto srovnání předkládá: „*Celodenní mzda za práci na chmelnici činila 6 krejcarů, roční odměna rychtáře činila v obci 4 zlaté, korec pšenice stál roku 1738 1 zlatý 30 krejcarů, korec žita stál jeden zlatý*“.¹³ I přesto, že katova mzda prošla kodifikací, realita se mohla opět místně lišit. Pouze prameny jako jsou knihy počtů, smolné knihy, rychtářské a radní protokoly mohou dát přesnější obraz toho, kolik ve skutečnosti mistr popravčí po jednotlivém úkonu obdržel a zda se vůbec v daném městě tyto služby hojně využívaly. Dodržování norem bylo v tomto případě pochopitelně omezující, zvláště pro katy snažící se zlepšovat svou finanční situaci.

Jak bylo již uvedeno, kat vykonával velice často současně i práci pohodného, z čehož mu plynuly další nemalé zisky. Kat a pohodný jsou povětšinou definovány jako dvě rozdílné osoby s odlišnou náplní práce, ačkoliv tomu mnohdy tak nebyvalo. Financování dvou osob, které navíc obě byly považovány za snížené a zdiskreditované svým povoláním, se ukázalo jako nevýhodné a na mnoha místech dochází ke splynutí funkcí. Ukazují to v první řadě tematicky různorodé prameny, kde je jedna a tatáž osoba jednou nazývána mistrem popravčím a jindy pohodným. Nedá se ovšem říci, že by toto bylo pravidlem, a proto na některých místech působí současně obě tyto snížené osoby. Co se týče práce pohodného, jednalo se o nečistou práci, která řadila pohodného neboli rasa taktéž mezi snížené osoby. Richard van

¹² ŠINDELÁŘ, V., *Cesta na popraviště*, str. 50.

¹³ Slepice stála například 10 krejcarů, kuře 5 krejcarů, kopa vajec 20 krejcarů a sud dobrého vína stál 19 zlatých. ŠINDELÁŘ, V., *Cesta na popraviště*, str. 53.

Dülmen umisťuje rasa ještě o stupeň níže než kata ohledně nepočestnosti. Hovoří ovšem o německém prostředí, kde pohodnictví bylo často podřízeno katovskému úřadu. Mohlo být však vykonáváno i nezávisle na něm. Hlavní náplní práce bylo odklizení padlých zvířat, stahování zdechlin, likvidace toulavých psů a v některých městech i čištění záchodových jímek, jako tomu bývalo v Českém Krumlově.¹⁴ Za vybití psů dostal například kat roku 1503 v Jindřichově Hradci 18 grošů. Jednotlivé úkony nebyly nijak špatně placeny a katům se naskýtal další zdroj financí, jako byl velice výnosný obchod s kůžemi. Vzhledem k tomu, že padlý dobytek a pochopitelně i kůže připadly následně katu, který je náležitě zpeněžil, nevedlo se mu povětšinou vůbec zle. Pohodní a kati se tak nezřídka kdy dostávali do podezření ze zanesení otravy dobytka, mnohdy založeném na pravdě. V Čáslavi roku 1610 se tak katu sypání jedovatého prášku na pastviny vymstilo, když byl přistižen a později popraven.¹⁵ Stejně špatný konec měl i popravčí Václav Nedorost pocházející z Tábora, který se kvůli trávení dobytka dostal až k útrpnému výsledku. Při něm doznal i to, jak se jedovatý prášek naučil vyrábět. „*A já jsem se mu naučil dělati od ženy nebožtíka Nedvěda, kata, a vzal sem sobě tu ženu po něm za manželku. A byl jsem tehdáž v Litoměřicích a sypal sem u Litoměřic vokolo těch vesnic jdoucí k Slanýmu takový prachy. A potom sem se dostal z Litoměřic do Slaného a tam sem ten prach taky sypal u nového rybníka. A jak u Litoměřic, tak i u Slaného po tom prachu mřel dobytek.*“¹⁶ Podobných případů, které ne vždy nutně končily popravou, nýbrž jen pokutou, je známo více a to i u mistrů popravčích, kteří bídou netrpěli. Obchod s kůží totiž představoval velmi lukrativní přivýdělek. Výpověď Václava Nedorosta poukazuje i na skutečnost, že míchání jedovatého prášku se naučil od jiného kata, přičemž Nedorost své vědomosti poskytnul opět dál novobydžovskému katovi Václavu Kratochvílovi. Je tedy možné, že podobné znalosti se mezi katy tradovaly podobně jako jejich léčitelské vědomosti. Mimo jiné Václav Kratochvíl později skončil taktéž na popravišti jako Václav Nedorost, a to nejen za trávení dobytka, ale i za horší zločiny, jako byla vražda a čarodějnictví.

Na osobu kata je povětšinou pohlíženo skrz jeho řemeslo a pro svou hrůznost je hodnocen jako bezcitný netvor schopen těch největších krutostí. Pokud se striktně neoddělí

¹⁴ ŠINDELÁŘ, V., Cesta na popraviště, str. 49.

¹⁵ Koželuhové měli sice přísný zákaz od katů kůže nekupovat, ale toto nařízení se příliš nedodržovalo. Tamtéž, str. 53.

¹⁶ FRANCEK, J., Katovské řemeslo v českých zemích, str. 44.

profese od osobnosti jednotlivého člověka, není nikdy možné dobrat se objektivnějšího obrazu kata a jeho charakteru, který zahrnoval i různé jemnější stránky než byla jen exekuce a tortura. Není ničím neobvyklým, že někteří popravčí měli své umělecké či sběratelské záliby jako například kat Jan Václav Mydlář, jehož majetkem bylo několik desítek mědirytin, hudebních nástrojů a mnoho knih.¹⁷ Svou sběratelskou činností vynikal také kat Jan Huss žijící v Chebu. Cennost jeho uměleckých sbírek byla natolik pověstná, že ho poctil návštěvou dokonce slavný spisovatel Johann Wolfgang von Goethe.

Zpět ale k dalším aktivitám mistrů popravčích. Vykonávání tortury a rozličných způsobů poprav činilo z mistra ostrého meče znalce lidské anatomie. Vzhledem k tomu, že lékaři se do řezání těla za účelem léčby nepouštěli a první veřejná pitva byla uskutečněna až roku 1600 Janem Jesenským, nikdo nemohl mít lepší vědomosti o lidském těle než kat. Nebyl pouhým mučitelem, ale také léčitелеm, jehož povinností bylo udržet osobu, jež si prošla útrpným výslechem, při životě. Tato péče byla prováděna z jediného důvodu, aby se dotyčný vyléčil a byl popřípadě schopen absolvovat další kolo mučení. Léčba vězňů poskytovala katu zároveň mnoho zkušeností, které pak mohl využít ve své soukromé praxi. Nejvíce se kati vyznali ve zlomeninách a vykloubeninách, což opět logicky vyplývá z toho, že právě zlomeniny a vykloubeniny byly velmi častým následkem tortury. Katovi nebylo cizí ani připravování různých lektvarů a mastí, které si od něj měšťani kupovali prý až po setmění, aby se nerozkřiklo, že se scházejí s katem. Toto umění se nejspíše dědilo z otce na syna, jelikož i v období, kdy tortura pomalu z českého prostředí mizí a postavení katů se společensky zlepšuje, blízkost k medicíně u katů zůstává. Příkladem je tomu i jmenovaný Karel Huss, který se ještě na počátku 19. století věnoval taktéž medicíně a podle dobových zpráv byl v tomto oboru opravdu úspěšný.¹⁸ Jak velké zisky měli kati z léčení, nelze prakticky nijak zjistit kvůli absenci relevantních pramenů. S největší pravděpodobností to ale nebylo nic zanedbatelného, poněvadž dobové stížnosti felčarů a ranhojičů dokládají, jak nepříjemně jim katovské léčení zasahovalo do řemesla. Zajímavý případ se odehrál v Chlumci nad Cidlinou roku 1684, kde místní felčar podal stížnost na osoby, které mu kazí řemeslo. Přestože jeho stížnost byla podložena a v městě současně léčil i kat Daniel Pánek, sousedé byli za jedno

¹⁷ Jedná se o syna slavnějšího kata Jana Mydláře, jenž vykonal staroměstskou exekuci, a bylo o něm napsáno mnoho odborných prací, mimo jiné také oblíbená řada románů od Josefa Svátka.

¹⁸ Věhlas Karla Husa sahal až do Saska a Braniborska, kam ho občas kvůli léčení povolávali. SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 146.

v tom, že chlumecký felčář léčit neumí. Následně mu ještě vzkázali, aby „*raději v jiných věcech nějaký svůj kunst provedl, že koho nač hojí, že žádného vyhojiti nemůže a komu pouští žilou, že mu dvakráte neb třikráte píchá, až mu lidé v rukou umdlévati musejí.*“¹⁹ Je pochopitelné, že popravčí měl více zkušenosti s léčením než felčář, který ani nebyl studovaným lékařem. Pozoruhodné ale je, že si místní obyvatelé raději veřejně vybrali k léčbě osobu sniženou považovanou za jednu z nejbezpečnějších osob městské společnosti. Jindřich Francek dodává, že sousedi: „*Současně konstatovali, že nemocným spíše ubližuje než pomáhá, neboť Štěpán Tureček je po jeho léčení chromý a Boubeličina dcera se musela dát po jeho zákroku doléčit popravčímu Danielu Pánkovi.*“²⁰ Přiznat léčbu katem, znamenalo přiznat jak fyzický tak ústní kontakt s touto osobou, což bylo v mnoha případech záležitostí více než odvážnou. Vyřešení felčářovy stížnosti tedy může dokládat ještě jednu věc, a nýbrž nejen že byl označen za špatného léčitele, ale že nechat se léčit katem a zmínit se o tom veřejně, nepředstavovalo pro místní obyvatele ztrátu cti. Nesmí se zapomenout na přirozený vděk nemocného, který následuje po vyléčení, ať je to v jakékoli době, a jestliže byl Daniel Pánek opravdu úspěšnější než místní doktoři, není se čemu divit, že zvítězil zdravý selský rozum nad předsudky vůči osobě snižené. Josef Svátek se zmiňuje o berlínském katu Martinu Koblenzovi, jehož šikovnost v tomto oboru vedla až k jmenování doktorem lékařství a roku 1706 ho pruský král Fridrich I. navíc jmenoval tělesným lékařem a dvorním medikem.²¹ Udělení takové pocty osobě snižené je i na počátek 18. století velmi atypickou událostí, nicméně ukazuje se, že ne zcela věci nemožnou.

Mistři ostrého meče měli k medicíně opravdu blízko, jak ukazuje i případ z Kolína v polovině 16. století. Do města přijel neznámý lékař a po krátké době navázal bližší vztah s místní bohatou dívkou Marianou. Následovala svatba a mladí novomanželé se po svatební hostině vydali na cestu do Německa, kde údajně lékař žil. V Hradci Králové ale vyšlo najevo, že Marianin manžel není vůbec lékař, nýbrž popravčí. Ten se rychle vzpamatoval z odhalení, ukradl manželčino věno a odjel z města, jak nejrychleji to šlo. Mariana byla nějakou dobu pravděpodobně v šoku, ale její čest tímto manželstvím nebyla poskvrněna a než roku 1590

¹⁹ FRANCEK, J., Katovské řemeslo v českých zemích, str. 38.

²⁰ Tamtéž, str. 38.

²¹ Před tímto jmenováním předcházela Koblenzova dlouhá katovská kariéra, během které údajně setnul svým mečem celkem 103 osob. Po té byl již natolik znalý v lidské anatomii, že se mohl stát lékařem. SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 97.

zemřela, vdala se ještě dvakrát.²² Důvodů, proč si kat vybral povolání lékaře, je více. V první řadě nechtěl být osobou sniženou, ale počestnou, která si mezi lidmi rychle získá důvěru a svěst mladou dívku, která navíc zdaleka nepatřila mezi chudé, už poté nebylo tolik obtížné. Oženit se s váženou měšťankou byla pro katy i pohodné věc naprosto vyloučená, a proto byly katovské rodiny v Čechách velmi úzce příbuzensky provázané. Dcery mistra popravčího si opět braly za muže katy, jejich pacholky, byřice či pohodné. Profese lékaře tedy zajistila dotyčnému společenský status, který by jinak nemohl žádným způsobem získat a jak již bylo řečeno, popravčí se léčením zabývali a mnohdy i úspěšněji než samotní lékaři. Onen kat pravděpodobně měl jisté zkušenosti s lékařskou praxí, a proto se prohlásil právě za doktora, což mu nějakou chvíli i procházelo.

Díky velkému množství činností, které kat mohl pro město a jeho obyvatele vykonávat, patřil mezi poměrně bohaté měšťany. Dobová zobrazení katů toto potvrzují, poněvadž velmi často jsou mistři popravčí opravdu honosně oblečeni. Okázalost jejich zámožnosti nejspíše byla příčinou další nevráživosti ze strany měšťanů, jak tomu bylo roku 1716 v Pardubicích. Zde bylo katovské rodině nakázáno, aby: „*Dcery popravního mistra šperkované čepcův nošení aby zanechaly.*“²³ Pardubičtí měšťané pravděpodobně nemohli přenést přes srdce, že dcery osoby bezectné se mohou strojit stejně jako bohaté měšťanky. Pokud jde ale o vzezření mistra popravčího, často je mylně vnímán a v současnosti zobrazován jako muž oblečený v černém a s červenou kápí.²⁴ Na zobrazeních ukazujících torturu, výkony popravky či jiných, kat nikdy rudou kápí na hlavě nemá a jeho oblečení ničím zvláštním nevyniká, naopak mnohdy by vzhledem k okázalosti jeho oděvu nebylo sto poznat, že se jedná o osobu sniženou. Důležitý prvek, který ho měl odlišit od poctivých lidí, byl kord, jenž musel nosit při svých návštěvách města. Vladimír Šindelář píše, že se jedná o staré privilegium mistrů popravčích, kteří ho bez výjimky využívali.²⁵ V Pardubicích je naopak konšely nošení kordu mistru popravčímu nařízeno pod pokutou 10 kop. Důvodem bylo, aby byl kat lehce rozeznán od poctivých lidí.²⁶ Nařízení zdaleka nepřipomíná privilegium, kterým by se mistři ostrého meče honosili, naopak

²² ŠINDELÁŘ, V., *Cesta na popraviště*, str. 55.

²³ SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem díl II. část 1..* Pardubice 1924, str. 83.

²⁴ Vladimír Šindelář v souvislosti s oblíkáním katů dodává, že mistři popravčí, kteří sloužili u císařských pluků, nenosili ani zmíněné honosné oděvy, ale pouze běžný oděv vojenského střihu z kůže nebo silného sukna. ŠINDELÁŘ, V., *Cesta na popraviště*, str. 60.

²⁵ ŠINDELÁŘ, V., *Cesta na popraviště*, str. 60.

²⁶ SAKAŘ, J., *Dějiny Pardubic nad Labem díl II.část 1*, str. 82.

se jeví jako nepříjemná povinnost, jak dalším způsobem vyčlenit osobu sniženou ze společnosti. Přesto ale ony regionální rozdíly nevylučují, že v jiné oblasti bylo na nošení kordu pohlíženo právě jako na katovské privilegium.

2.4. Čest, předsudky a omezení:

Přestože se otázkou raně novověké cti zabývá mnoho historiků, jedná se stále o komplikované téma, jehož interpretace se v mnohém liší a náhledy na pojem čest jsou velmi rozmanité. Jednodušší se zdá uchopit počestnost v rámci právních pramenů, které se k této problematice sice vyjadřují v hojné míře, avšak nepoví toho příliš o reálném obrazu cti. Ten je sám o sobě o dost komplikovanější už jen proto, že čest měla velké množství podob a variací. Po určitou dobu se jednalo o částečně opomíjené téma a teprve s obratem k historickoantropologicky zaměřeným výzkumům na sklonku minulého století, jež byly ovlivněny zejména německy psanými pracemi, se čest opět dostala do zorného pole historiků.²⁷

V životě mistra ostrého meče hrála čest respektive její absence klíčovou roli. Nejen že ho odsouvala na pomyslný okraj společnosti, ale současně s ní šly ruku v ruce společenské předsudky a konvence. Faktor, který zapříčinil ztrátu cti, je u kata poměrně jasně viditelný. Jedná se právě o onu práci s krví, pokládanou za nečistou a natolik poskvřující, že jakýkoliv kontakt s touto osobou se stal nebezpečným a opovrhovaným. Nicméně každá mince má dvě strany a ani u kata nelze říci, že byl na okraji společnosti vždy, všude a za všech okolností, jak se tomu zdá v současné české historiografii. Případy, u kterých je vidět, že předsudky jak vážených měšťanů tak méně vážených šly stranou, jsou stejně tak důležité jako případy, které poukazují na tu nejhlubší zaujatost vůči této skupině lidí. Nejedná se jen o osobu sniženou, ale také o člověka, který žil ve společnosti po staletí a vykonával pro společnost práci jak ohavnou tak ale i užitečnou. Jeho práce nebyla pouze poprava, tortura či práce s mršinami, což všechno byly úkony, které město nezbytně potřebovalo vždy a ať už to byl kat či pohodný, někdo je vykonávat musel. Důležitá je především katova léčitelská praxe, jež bořila předsudky hlásající, že jakýkoliv kontakt s popravčím, ústní nebo fyzický, je počestným lidem zapovězen. Vždyť onen moment, kdy si měšťan zvolil za svého lékaře osobu sniženou, ukazuje převahu rozumu a nejspíš i určitého strachu o svůj vlastní život nad letitým

²⁷ BŮŽEK, V., Společnost českých zemí v raném novověku, str. 390.

předsudkem, který se ještě v 19. století zdál být tak nepřekonatelný. Mnoho situací dává na odiv katovu bezectnost, avšak je důležité připomenout, že katovo podřadné postavení nebylo nikdy řádně kodifikováno, a proto se především jednalo o lidskou osobní zaujatost, jež mohla mít mnoho příčin. V jednotlivých městech je sice možno nalézt nezanedbatelný počet omezení a nařízení směrem k osobám sníženým, přesto není možno s jistotou říct, jak rozsáhlý dopad tato omezení měly v realitě. I když jsou důkazem onoho opovržení společnosti, jež se potřebovala vůči takto snížené osobě nějakým způsobem vymezit.

Prvním ukazatelem pohrdání směrem k mistru popravčímu bylo samo jeho obydlí, které povětšinou stávalo na okraji města nebo mnohdy až za jeho hradbami, aby se s ním, jeho rodinou a holomky obyvatelé města museli stýkat co nejméně. V některých městech dokonce kat nemohl ani vcházet hlavní městskou bránou a takto nepočetné osobě byl určen samostatný vchod skrytý na odlehlém místě městských bran, kudy by počestný člověk nikdy nešel. Tato zvláštní brána se nacházela již ve 14. století například v Hradci Králové, kde byla nazývána bránou biřickou tzv. *porta preconis*, a i v dalších městech, jako byla Kutná Hora, Chrudim nebo Čáslav.²⁸ Podobná místní omezení platila pro popravčího i na významných prostorech, kde se setkávala značná část městské společnosti. Řeč je o krčmě, kostelu a posmrtně i na hřbitově měl kat svůj vlastní vyhrazený prostor.

Pokud jde o navštěvování krčmy, kat do ní sice měl přístup a stejně tak i jeho holomci, ale nemohl posedět s ostatními sousedy u jiných stolů. Jemu a jeho čeládce byl určen vlastní stůl stranou od ostatních. Kat navíc musel svou návštěvu ohlásit předem a vyčkat na souhlas hostinského.²⁹ Tak byla stanovena pravidla, která se měla dodržovat, avšak otázkou je, jak vypadala taková opravdová návštěva krčmy. Už jen skutečnost, že mohl usednout ve stejné místnosti s počestnou společností, nevylučuje, že se kat mohl zapojovat do hovorů s ostatními. I Vladimír Šindelář připouští, že pokud popravčí dodržel povinnost ohlásit se, všichni jeho přítomnost respektovali a řeč s ostatními sousedy nebyla vyloučená. V kostele byla podobná zvyklost, zde byla katu a celé jeho rodině, holomkům či pohodným vyhrazená samostatná lavice. Ještě v 18. století se tato tradice dodržovala, jak dokazuje nařízení adresované místnímu pohodnému vydané městskou radou v Novém Městě nad Metují roku

²⁸ SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 37.

²⁹ Kat se svou ženou mohli jít i k muzice, ovšem opět po předchozím ohlášení. Vladimír Šindelář navíc poznamenává, že pokud chtěl kat s katovkou tancovat, museli mít vždy sólo a po jejich tanci přišla služebná, která symbolicky pokropila a zametla koštětem podlahu. ŠINDELÁŘ, V., Cesta na popraviště, str. 60.

1744. V něm je uvedeno: „*Přísně povinen bude v chrámech Páně jak sám, tak manželka a děti jeho v svém místě od starodávna vykázaném po straně se držeti a mezi sousedstvo do stolic obyčejných se nemíchati, též vzácnému magistrátu jakožto pánu půdy, jakož i celému sousedstvu všechnu uctivost a počestnost prokazovati a mezi sousedy jaké mrzutosti, neslušné hádky aneb vády nezpůsobovati, nýbrž tiše a pokojně dle stavu svého živ býti.*“³⁰ Konkrétně v Praze mohli mistři ostrého meče a jeho rodiny navštěvovat pouze kostelík sv. Valentina, který stával na Starém Městě až do konce 18. století, než byl zbořen. Tato omezení měly za cíl ohraničit katův prostor, aby s ním ostatní měšťané přicházeli do styku co nejméně a nemuseli s ním navazovat žádný kontakt, poněvadž někdy jen přátelský rozhovor s katem mohl připravit člověka o čest. Jindřich Francek například uvádí případ jičínského měšťana, jenž se vídával s katem Michalem Růžičkou, za což si vysloužil ostré napomenutí od městské rady. Josef Kroupa, který hrál v Novém Městě nad Metují s místním katem kuželky, si vysloužil dokonce několikadenní vězení. Oba případy se staly v první polovině 18. století.³¹ Ohledně Nového Města nad Metují to není tolik překvapivé, nařízení z roku 1744 a věznění Josefa Kroupy jen o dva roky později naznačují, že poměry v tomto městě byly vůči osobám sníženým spíše nepřátelské. Otázkou je, kolik takových kontaktů s katem nebo jeho rodinou proběhlo, kolik z nich skončilo jakýmsi potrestáním od městské rady a zda měly za následek i širší odvrhnutí dotyčného ostatními měšťany. Richard van Dülmen píše o případech ukazujících ještě o něco hlubší předsudky, než ty, které jsou známy z českého prostředí. Událost z roku 1820, kterou Dülmen popisuje, se zdá být až extrémní, vzhledem ke skutečnosti, že v 19. století se rozdíly mezi sníženými a dalšími měšťany začaly pomalu smazávat. Jednalo se o selského čeledína, který si připil v hostinci s katem na přátelství, nevěda, že se jedná právě o popravčího. Ve chvíli, kdy to zjistil, utekl kamsi do pustiny a nechtěl se vrátit zpět mezi počestné měšťany. Vyhrocená situace nakonec dopadla dobře, když jeden z místních úředníků, aby přiměl čeledína vrátit se, a zachránil ho tak před vyhladověním, třikrát zamával vlajkou nad jeho hlavou a prohlásil čeledínovu čest za znovuobnovenou.³² Mladíkův čin opět dokazuje, jak silné kořeny měly zvyklosti přítomné v měšťanské společnosti po staletí. Právě fyzický dotek či rozmluva s katem, mohla počestnou osobu naprosto zdiskreditovat, a pokud by se nebránil právní cestou, mohlo dojít nadobro k poškození pověsti dotyčného. Josef Svátek popisuje i několik poprav příslušníků

³⁰ FRANCEK, J., *Katovské řemeslo v českých zemích*, str. 12.

³¹ Tamtéž, str. 11.

³² Van DÜLMEN, R., *Bezectní lidé*, str. 44.

vyšších stavů, kteří cítili ke katu takový odpor, že si vyprošovali, aby se jich mistr ostrého meče během popravý byl jenom dotknul. Stejně tak tomu bylo v Plané roku 1631, kdy jistý důstojník ve vzteku zabil svého bratra a následně byl odsouzen k trestu smrti. V rozsudku se psalo, že: „*kat nesmí jeho těla dotknouti*“.³³ Podobných případů, svědčících o strachu z katova dotyku při exekuci, je zaznamenáno více a často se jedná o popravý oněch jmenovaných urozenějších osob.

Velice rizikovou záležitostí bylo také vykonání práce, jež byla příbuznou nebo plně spadala do katovy či pohodného kompetence. Bednářský mistr Jiří Valda byl takto kvůli odvezení zbytků dříví z hranice domů mistru popravnímu zbaven práva vykonávat na nějaký čas své řemeslo. Bednář se snažil právně bránit, a tak mu královská komora dne 27. dubna 1702 poslala list, kterým byla počestnost jeho a celé rodiny obnovena.³⁴ Častější byla pohana za vykonání práce pohodného, když dotyční odklidili mršinu, stáhli jí z kůže nebo se ujali jiné obdobné činnosti. Jindy ale byla pomoc ostatních řemeslníků věcí žádanou a potřebnou. Dělo se tak především ve chvíli, kdy došlo na stavění šibenice a pranýřů, které se postupem času staly stavebně komplikovanější. Dříve si tyto práce obstarávali sami popravčí se svými holomky a pomoc cechů nebyla nutná, později se ale začaly stavět šibenice na zděných podstavcích, které byly o mnoho větší a vydržely déle. Pro cechy bylo naprosto nepřijatelné, účastnit se stavby šibenice, už jen kvůli tomu, že byly hlavními nositeli ctnostného jednání. Mezi velkým množstvím ustanovení, jimiž se snažili udržet čest celého cechu a jednotlivých řemeslníků, byla i pravidla, jež se vyjadřovala k osobám sniženým. Především úzkostlivá ochrana vlastní počestnosti zabraňovala řemeslníkům promluvit s bezectnými, sedět s nimi na jedné lavici v kostele či krčmě a pomoci jim při stavbě šibenice. Událost z Hradce Králové roku 1584 však ukazuje, že nátlak na tyto městské instituce udělal své a místní řemeslníci se nakonec stavění šibenice účastnili. Nejprve ale muselo být prohlášeno, že tato činnost nijak neposkvřňuje jejich počestnost, a na stvrzení toho pak rychtář a konšelé hodili každý do základů jeden kámen.³⁵ K této povinnosti se cechy stavěly s největším možným odporem a

³³ To samé žádal roku 1605 hrabě Rosswurm, po té co se pomodlil a následně byl sřat staroměstským katem. SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 123.

³⁴ SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 98.

³⁵ Richard van Dülmen podobných konfliktních případů zmiňuje hned několik a dodává, že častokrát bylo toto stavění šibenice či pranýřů nazýváno „šibeničními svátky“, po kterých byli všichni zúčastnění opět prohlášeni za počestné měšťany, a bylo nad nimi zamáváno bílou vlajkou. Van DÜLMEN, R., Bezectní lidé, str.48.

pověstí na nařízení městské rady dlouhou dobu nereagovaly ze strachu, že tato činnost je připraví o čest.

Ke stavbě šibenic a pranýřů přibyla cechům ještě jedna nepříjemná povinnost, jejíž vykonávání jim bylo značně proti srsti. Pohřeb zesnulého kata či příslušníka katovské rodiny byl z pohledu předsudků komplikovanou záležitostí, a nejenže byl kat pohřben na odlehlém místě hřbitova, ale i nesení jeho rakve bylo pro počestného člověka nepřijatelné. Cechy se tomuto dlouho vzdíraly, a až v druhé polovině sedmnáctého století jsou známy případy, kdy cechovní řemeslníci, i přes značné námitky a právní protesty, nesli rakev mistra ostrého meče. Ještě v polovině 18. století se kouřimští měšťané brání přítomnosti na katově pohřbu a do Kutné Hory, kde tuto zvyklost již přijali za svou, posílají list, v němž namítají: „*že by snad v celé Evropě pamětníka nebylo, aby katovský pohřeb nějaký poctivý cech vyprovázeti měl*“.³⁶ Tato korespondence opět svědčí o patrné regionální diferenciaci, a to i přesto, že se nejedná o nijak dalece vzdálené lokality.

Jak bylo již řečeno, cechy měly ve vytváření omezujících nařízení svou nemalou úlohu a byly i příčinou, proč se potomci osob snížených musely žít znovu jen řemeslem sníženým. Přijmout do řemesla potomka takto poskvrněné osoby byla věc, která se prakticky nestávala a historikové zabývající se lidmi na okraji společnosti, neuvádějí v tomto ohledu ani žádné výjimky. Pochopitelně by tento čin znamenal ztrátu cti celého cechu, který by byl tímto naprosto zdiskreditován. Na druhou stranu není ani známo, že by se katovští rodiče nějakým způsobem snažily, aby se jejich potomci pokoušeli o jinou živnost. Dobová tradice naopak kázala dědičnost řemesla z otce na syna, a proto většina synů mistra ostrého meče se následně věnovala opět katovskému řemeslu nebo jinému, taktéž sníženému. Není ani známo, že by popravčí chtěli své řemeslo odvrhnout a tím očistit svou pověst, jak to viděl Josef Svátek. Přes různé nevýhody, ztrátu cti a společenské předsudky, kati a jejich rodiny neusilovaly o vymanění se z oné sociální izolace. Zmíněn je pouze jeden mistr popravčí na konci 15. století působící na Starém Městě. Údajný kat Mates musel vykonat několik poprav vážených občanů, jimiž byli purkmistr a pár dalších konšelů. Po této exekuci, kterou vykonal Mates očividně s odporem, se rozhodl katovského řemesla zanechat a začal dláždít pražské ulice a nosit vodu na fary kněžím a dalším lidem.³⁷ Ukončení sníženého řemesla u této osoby znamenalo nabytí

³⁶ SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 100.

³⁷ Tamtéž, str. 62.

poctivosti a možnost věnovat se jiné práci, což je v 15. století velmi neobvyklé a podobné případy se objevují až za vlivu osvětlenství. Krom toho už jen odpor k dalšímu vykonávání katovského řemesla je velmi atypickou záležitostí a prakticky není známo, že by některého mistra popravčího jeho řemeslo znechucovalo natolik, že by riskoval své existenční jistoty, poněvadž ani po snaze bourat zažitě konvence, není společnost příliš přístupná tomu, aby třeba jen potomek kata vykonával poctivé řemeslo a až do poloviny 19. století je to naprostým tabu.

Předsudky a omezení byly pro tuto skupinu osob denním chlebem, není ale zcela jednoznačné, v jaké míře se dotýkaly reálného člověka a zda se s nimi ztotožňovala většina měšťanů. V každé společnosti stojí někdo na pomyslném okraji a někdo jiný tyto konvence nabourává, což dokládá i katovská rodina Zelingerů v Pardubicích, pro niž sice platilo mnoho z výše jmenovaných nařízení, avšak jsou doloženy i kontakty s těmi nejvýznamnějšími obyvateli města, které ty samé předsudky popírají. Tato skutečnost pouze svědčí o tom, že otázka cti snížených osob byla daleko složitější a do této problematiky lze nahlédnout hlouběji jen při detailnějším zkoumání života jednotlivce a místních poměrů.

2.5. Kat a jeho mystická činnost

Mistr popravčí představoval zároveň také osobu zainteresovanou do různých magických praktik a obchodu s čarovnými předměty, které získával především od popravených nebo z prostoru šibeničního vrchu. Jednalo se o různé části odsouzencova těla, jako byli palce, vlasy, nehty nebo tříška z šibenice apod., jež měly mít svůj specifický čarovný účinek. Vyrábění rozličných lektvarů a hojivých mastí prisuzovalo mistru ostrého meče magickou pověst, a to i přesto, že málokdy se dostal do podezření z provozování čarovných praktik. Z čarodějnictví byl obviněn například novobydžovský kat Václav Kratochvíl, který byl roku 1610 kvůli tomuto a dalším těžkým zločinům popraven. Řeč je o onom katu, který naučil slánského popravčího Nedorosta připravovat jedovatý prášek způsobující hynutí dobytka. Kratochvíl ale přiznal při útrpném výslechu další pochybné činnosti a taktéž spolupráci s Vitem Kučerou, čarodějníkem z Nechanic: „*Vítovi Kučerovi, jako zde konec vzal, sem radil, aby šel k šibenici chlumecký a tomu odpravenému ruku uťal a tři zuby vyrazil, tou rukou na nově měsíce aby klisny votíral a zuby do žlabu aby zavrtal, že budou klisny žírný, tlustý a čerstvý. Též sem mu radil, aby nekřtěně vykopal, ucho pravý, pravou ruku a nohu aby od něho vzal, to aby při sobě měl, že bude míti klisny čerstvý, bystrý a tlustý. To že jest učinil, pravil*

mi ten Vít, u Popovic u božích muk nových, že jest je vykopal.“³⁸ Tato zpráva poukazuje na velký magický význam předmětů po mrtvé osobě, s kterými popravčí nejspíše obchodovali stejně jako s mastičkami nebo lektvary. Josef Svátek v těchto magických praktikách vidí vliv samotných zločinců obviněných z čarodějnictví, od kterých se po dobu věznění mohli kati leccemu přiučit. Každopádně obchod s těmito předměty nejspíše nebyl ničím výjimečným a katu dodával určitou auru tajemna a mysticismu. Bylo ale i možné, že větší odvážlivci si tyto věci mohli obstarávat sami bez pomoci popravčích. Poněvadž například oběšenci zůstávali viset na šibenicích poměrně dlouhou dobu, pokud místní měšťané nezažádali o jeho odklizení kvůli otravnému zápachu. Vladimír Šindelář zmiňuje například nešikovného kata Václava Lustiga z Chrastavy, který byl přistižen při sundávání těla rozlámaného odsouzence z kola na popravišti, aby s ním následně prováděl „nekalé obchody“. Kvůli své neopatrnosti si vysloužil roční vězení.³⁹ Většina katů byla příliš opatrná na to, aby se nechala nachytat při činu, o čemž svědčí i případ jistého myslivce ve Voticích, který se pokusil ukrást několik předmětů z oběšence. Několik věcí jako byla oprátka, šaty, zuby apod. se mu sice podařilo získat, ale jeho loupež byla prozrazena, a tak byl později odsouzen k trestu smrti. Votický myslivec chtěl tyto předměty na okouzlení svých střel a před soudem se oháněl tím, že pouze činil to, co: „katové často dělávají“.⁴⁰ Tvrdý trest votického myslivce byl nakonec zmírněn, podstatná je ale narážka na obvyklé chování katů, kteří jsou sice málokdy obviněni z čarodějnictví, avšak obecně se o nich vědělo, že k němu mají blízko.

Pozoruhodný je i případ plzeňského kata, jehož magická pověst byla příčinou vlastní smrti. Při dobývání Plzně Petrem Arnoštem z Mansfeldu v průběhu třicetileté války se obrany města zúčastnil i místní kat, který pravděpodobně měl velmi dobrou mušku ve střelbě. Brzy se kolem něj začaly šířit fámy, že jeho kulky jsou očarované a nikdy neminou cíl nebo jsou dokonce otrávené. Když roku 1618 Mansfeld dobyl Plzeň, nechal, na základě oné čarovné pověsti jako jediného z obránců, popravit právě plzeňského kata.⁴¹ Místní fámy nejspíše udělaly z plzeňského popravčího mnohem větší hrozbu, než jakou ve skutečnosti byl, a na

³⁸ U Víta Kratochvíla i u Václava Nedorosta sloužila děvečka Dorota, která byla svědkem jeho čarovných praktik a později svědčila proti Nedorostovi. Ve svém výslechu uvedla, jak přesně Nedorost vyrábí jedovatý prach pro dobytek, který pak ona sypávala na pastviny.
FRANCEK, J., Katovské řemeslo v českých zemích, str. 42

³⁹ ŠINDELÁŘ, V., Cesta na popraviště, str. 113.

⁴⁰ SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 110.

⁴¹ ŠINDELÁŘ, V., Cesta na popraviště, str. 106.

základě dobových pověr byl vynesena i jeho rozsudek smrti. Nakonec byl mistr ostrého meče pověšen na šibenici tam, kde sám dřív vykonával své řemeslo. I přesto je to spíše ojedinělá ukázka toho, kam až mohla katy samotná pověst čarodějníka dovést. Proč jim onu činnost městská správa a soud tolerovaly a kati se v pozicích obviněných objevují jen zřídkakdy, je otázka. Nicméně pravdou je, že katů nebylo mnoho a spousta měst bylo rádo, že alespoň mají toho svého a nemusejí si ho draze vypůjčovat z jiného města, což bylo pro katy další velmi výnosnou záležitostí. Pravděpodobně i proto městská rada zavírala oči nad mnohými aktivitami mistrů popravčích, kteří jednak obchodovali s mastmi, lektvary, kůžemi a dalšími věcmi, ale i poskytovali zmíněnou lékařskou péči.

2.6. Váha života

Katovské řemeslo v sobě skrývalo i některé hrozby pro samotné mistry ostrého meče, kteří se dostávali pod velký tlak veřejnosti při výkonu poprav. Právě samotná poprava mohla někdy vyjevit, jak malou váhu měl život kata, jestliže se dopustil při exekuci chyb. Špatně vykonaná poprava nebyla v raném novověku ničím neobvyklým a popravčí za své pochybení museli povětšinou zaplatit, buďto penězi nebo v horším případě vlastním životem. Drastická reakce davu byla zřejmě častou odpovědí na neopatrnost mistrů popravčích, poněvadž později se k této problematice vyjadřují i normy, které podobné chování odsuzují a snaží se tímto život kata chránit. Násilí vyvolané davem popisuje mimo jiné i Mikuláš Dačický z Heslova ve svých Pamětech, kde hovoří o ukamenování dvou katů v Praze na hradčanském popravišti roku 1588. Jednalo se o popravu zločince odsouzeného za zavraždění Žida, při které byl popravčí natolik neobratný, že ani po třetí ráně mu hlava nespadla.⁴² Jindřich Francek se o tomto případu také zmiňuje a přikládá citaci Mikuláše Dačického: „*a ti katé neuměle s exekucí zacházeli, proč se chasa na ně ponukly lítost maje, že křesťan pro Žida smrt trpěti musí, a nemohlo toho chasa zbraňováno býti, nebo i rychtář s služebním musel odtad utéci*“.⁴³ Rozlíčený dav se v danou chvíli už nedal zastavit a pro místního popravčího tato exekuce skončila vlastní smrtí a to ukamenováním. Podobně dopadl i plzeňský kat Jan vykonávající popravu roku 1557 v Kladrubech, kam byl poslán. Ani on nebyl úspěšný při stínání mečem a diváci se vzbouřili proti tomuto jednání tak, že ho stejně utloukli. Nutno

⁴² SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 103.

⁴³ FRANCEK, J., Katovské řemeslo v českých zemích, str. 33.

dodat, že plzeňská městská rada požadovala finanční náhradu 50 kop grošů míšeňských.⁴⁴ Tyto události svědčí o tom, že život mistra popravčího neměl mezi lidmi valnou hodnotu a společnost nepokládala ani za nutné se jeho zavražděním více zabývat, natož někoho potrestat. Ztráta kata byla samozřejmě pro město problém, ale jak ukazuje plzeňský případ, postačilo pouze jakési finanční odškodnění a více se tato záležitost nemusela řešit. V očích měšťanů si navíc za to kat nejspíš mohl sám svou vlastní nešikovností. Otázkou ale je, proč diváci špatně vykonané popravy měli onu tendenci zareagovat tak násilně, že událost skončila ubitím mistra popravčího. Klíč bude nejspíše v psychologii davového jednání, které je natolik jiné, než chování jednotlivce. Svou roli jistě hrály i popsané předsudky měšťanů vůči této snížené osobě, a proto je docela dobře možné, že nakumulovaná nesnášenlivost během tohoto vyhroceného okamžiku doslova vyprskla na povrch. O to víc je toto kuriózní, jestliže si člověk uvědomí, že dotyční se přišli podívat na popravu záměrně a museli počítat s tím, že shlédnou něco hroživého a případně i nechutného. Během popravy musel tedy nastat moment, kdy dav přestal odsouzení smrt přát nebo si alespoň myslet, že je spravedlivá vzhledem k jeho zločinu a začal ho litovat. V tu chvíli publikum zaměřilo svůj pohled a vztek na zlosyna kata, který člověka nelidsky týrá a vybíjí si na něm svou přirozeně krutou povahu. Všechny nezdařené popravy neskončily vždy takto drasticky, nicméně je patrné, že obavy z takového vzbouření lidu městská správa měla, jak ukazuje i případ špatně vykonané popravy cizoložnice Anny Krchňačky v Bojkovicích. V tomto městečku vlastního kata neměli, a proto si ho vypůjčili z Uherského Brodu, jenže popravčí si počínal velmi nešikovně a ani po třetím stětí nebyla hlava oddělena od těla. Bojkovičtí konšelé si později stěžují do Uherského Brodu: „*Čehož dopustíte se jest, opět ani nejmenšího slova neřekl a za odpuštění nežádal, když my, obávající sem aby nějaké obecního lidu zbouření nebylo, to i jinak před nimi sme zamlouvati musili.*“⁴⁵ V tomto případě jako v mnohých jiných tedy k vzbouření nedošlo a mnohdy stačilo kata potrestat pokutou, poněvadž s přibývajícím věkem výkon každého mistra popravčího nebyl bezchybný, pokud se navíc jednalo o hromadnou popravu. V tomto ohledu, je proto kat Jan Mydlář pokládán za velice zručného ve svém řemesle, jak dokládá i staroměstská exekuce, při níž použil čtyři popravní meče, a ani při jednom setnutí se nedopustil žádných chyb.

⁴⁴ FRANCEK, J., Katovské řemeslo v českých zemích, str. 33.

⁴⁵ Tamtéž, str. 35.

Despekt a opovržení vůči katovi dokládá i příběh vodňanského kata roku 1556, kdy bohatý měšťan pan Jiří Černý na ulici onoho kata zastřelil. Učinil tak z pomsty, poněvadž mistr popravčí mu chytil a zabil psa. Vzhledem k tomu, že to byla jedna z katových povinností, vybijet toulavé psi, dá se předpokládat, že tak nejednal se zlým úmyslem. Nicméně zajímavé je chování měšťanů po této události, popravčí ještě prý několik hodin žil, než „scepeněl“. Později holomci zakopali jeho mrtvolu na opuštěném místě a tím tato aféra končí, protože jak píše Josef Svátek: „*O potrestání bohatého vraha neděje se však ani zmínky.*“⁴⁶ Rozebírat, proč Jiří Černý zabil kata kvůli zabití svého psa, nemá smysl, ale pozoruhodné je, že nikdo vodňanskému katu neposkytl pomoc, i když byl na živu ještě poměrně dlouho. Navíc samotné pohřbení popravčího připomíná odklizení prašivého psa, kterým už se měšťané nemusejí dále zaobírat. Tato událost ve své podstatě trochu připomíná případy, kdy byli kati ukamenováni za špatné vykonání popravky, přestože důvodem smrti byly naprosto odlišné věci. Popravčí, který zabil psa bohatého měšťana, ve své práci pochybil stejně jako popravčí, jenž si počínal při exekuci neopatrně. To on byl prvním viníkem, který se dopustil nesprávného jednání, za které přišlo potrestání ze strany ostatních počestných měšťanů. Zda to bylo přehnané a kat byl zabit, už bylo věcí druhotnou a počestný měšťan tak jako tak nebyl nejspíš potrestán, proč také když se jednalo o kata - člověka beze cti. Podobné události svědčí o tom, že katův život měl v některých českých městech pro místní sousedy pramalou hodnotu, a to i přestože jim za svého života dobře sloužil a byl k užitku. Jak je ale napsáno, týká se to jen některých měst, v jiných si byli vědomi, že získat za svého kata náhradu by bylo obtížné, a tak se snažili mistra popravčího usměrňovat při pochybení pouze finančními pokutami.

⁴⁶ SVÁTEK, J., Dějiny poprav a katů v Čechách, str. 103.

3. Sociální postavení v rámci právních dokumentů

Prameny normativní povahy poskytují další úhel pohledu rozdílný od toho historiografického, jelikož odborná historická literatura se postavením mistrů popravčích v rámci novověkých kodifikací zabývá velmi okrajově či vůbec. Proto nemůže být tato kapitola součástí historiografického modelu a zároveň nesmí být opomenuta, neboť právě zákoníky podávají zajímavý a odlišný náhled na tuto problematiku.

Sociální postavení katů a jejich rodin víceméně není ustanoveno normou, což bylo řečeno již dříve, a proto lze o této skupině osob nalézt v právních dokumentech pouze pár zmínek, které se týkají spíše katovského řemesla, než samotných mistrů popravčích. Velmi často se jedná o stanovení přesných tax za jednotlivé úkony tortury nebo o definice, jak přesně má mučení odsouzence probíhat. Až s působením osvícenství se začíná situace měnit a právo se pokouší přimět společnost, aby přijala mistra popravčího a jeho potomstvo mezi počestné měšťany. Tato snaha z počátku narazí na tvrdou zeď postavenou ze stoletých zvyků, jež byly založeny na ostrakizaci kata a celé jeho rodiny. Změnit smýšlení o snížených lidech nebylo možno uskutečnit ze dne na den, tudíž se ještě v 19. století setkáváme s případy, které svědčí o hlubokých kořenech raně novověké mentality. Onu tuhost starých předsudků dokládá i mnohokrát zmiňované dílo Josefa Svátka *Dějiny poprav a katů v Čechách*. Poněvadž právě ze Svátkových snah vykreslit život katů a popsat nejzásadnější či nejzajímavější popravy české historie, je cítit zaujatost vůči katovskému řemeslu a povaze člověka, který toto řemeslo vykonával. Nutno podotknout, že Josef Svátek publikoval již v druhé polovině 19. století, tedy v období, kdy některé normy týkající se snížených osob byly již poměrně dlouho zavedeny, a i přesto v určitých regionech staré smýšlení o této skupině lidí přetrvávalo.

Jedny z prvních zmínek o lidech na okraji společnosti je možno nalézt v *Právech Městských* Pavla Kristiána Koldína, jež byla sepsána v druhé polovině 16. století a v roce 1579 byla přijata českým zemským sněmem. V *Právech městských* jsou osoby jako kat, biřic či pohodný nazývány lidmi „neužitečnými“, jak svědčí ustanovení z kapitoly O pokutách a trestání. „*Lidé neužiteční jako jsou stupkové, čtveráci, bubeníci, pištci, židé, rasové, biřici, kejklíři, žebráci, chodci a jiní těm podobní lehkomyšlní lidé dcer lidí dobře zachovalých, ani sirotkův, ani schovanic sami sobě, ani jiným k manželství zamlouvati, ani žádným vymyšleným*

*způsobem zavazovati pod skutečným od práva trestáním, nemají.*⁴⁷ Koldín sice mistry ostrého meče přímo nejmenuje, ale na osobu rasa svou prací i snížeností tolik podobnou katu nezapomněl. V každém případě se jedná o právní ustanovení, které naprosto odpovídalo reálnému stavu raného novověku, poněvadž není známo, že by kat, pohodný či jejich potomek uzavřel sňatek s počestnou osobou. V dalších zákonících se ale nic tomuto podobné neobjevuje, a to ani v *Novém právu útrpném a hrdelním* od Josefa I. či v *Hrdelním právním řádu* Marie Terezie, zákoníky z pozdějšího období netřeba zmiňovat, poněvadž již za Marie Terezie dochází k zřejmému uvolňování. Otázkou je, zda *Práva Městská* pouze reflektovala danou situaci nebo se pokoušela tímto nařízením zamezit sňatkům s těmito „neužitečnými osobami“, což by ale mohlo znamenat, že nějaké takové svazky, jež pobuřovaly veřejnost, již proběhly. Vzhledem k tomu, že další kodifikace se k tomuto znovu nevracejí, pravděpodobně šlo o silně zažitou zvyklost, kterou nebylo třeba více nařizovat, jak tomu bylo u jiných častokrát nedodržovaných norem. Více se Koldín mistrům popravním nevěnuje, až na pár zmínek, které jsou velmi podobné těm z Nového práva útrpného a hrdelního.

Zákoník Josefa I. z roku 1708 se ke katu vyjadřuje o poznání více než Koldín, jelikož se objevují první pokusy vymezit finanční stránku katovského řemesla, které doposud nemělo pevně stanovené taxy za jednotlivé pracovní úkony. Pozoruhodná jsou ustanovení, v kterých je na první pohled patrné, že kat je vnímán jako osoba od přírody krutá, které nemá být dovoleno, aby projevovala tuto nelitostnou část svého charakteru. V *Novém právu* je řečeno: „*Má se mistru popravnímu a jeho čeledi nanejvýš zapověděti při mučení žádných pověr a skrze takové přílišnou ukrutnost ku přiznání pravdy vymociti.*“⁴⁸ Nejenže se předpokládalo, že kat a jeho pacholci budou příliš násilní, ale zákoník Josefa I. poukázal i na čarodějnou stránku oné snížené osoby, která byla stručně nastíněna v jedné z předchozích podkapitol. Nařízení se týká povinností, jež musejí být vykonány krátce před popravou odsouzenec: „*Ten den zaopatřiti dáti, přílišným nápojem nepřeplniti aniž Mistru popravnímu nějaké pověrečné a čarodějné ceremonie dovolovati.*“⁴⁹ V tomto ohledu je o mistru popravním psáno jako o osobě bezcitné se sklonem k čarodějnictví. Ohledně onoho čarodějnictví není zřejmé

⁴⁷ KRISTIÁN Z KOLDÍNA, Pavel a JIREČEK, Josef, ed. *Práva městská Království Českého a Markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou*. 5. vyd. Praha: Všeherd, 1876. xxxii, str. 312.

⁴⁸ Nowé prawo vtrpné a hrdelnj, pro králowstwj Czeské, margrabstwj Morawské a knjzetctwaj Sleské. Anno M.DCC. VIII. / nákladem podle cýsařského neymilostiwěgssýho nadánj Kasspara Jana Kupce z Bilenbergku, folio 51,[cit. 2013-4-8], Dostupný z WWW: <http://digitoool.is.cuni.cz>.

⁴⁹ Tamtéž, folio 79.

kodifikace daleko od pravdy, i když není známo, že by popravčí prováděli v den popravky s odsouzencem jakési čarovné ceremonie. Přesto se více zaujatosti v normách neobjevuje a právo se nijak nesnažilo ohraničit prostor snížených osob, jak tomu dělávaly jmenované cechy a městská správa. Naopak v *Novém právu útrpném* se objevila snaha ochránit mistra ostrého meče před trestem za pochybení při exekuci. „*Se nějaká příhoda neb neštěstí při popravě státi měla, rána tolikráte koliv se nepodařila, provaz přetrhl či žádný, pod ztracením statku a hrdla se opovážiti nemá, na mistra popravního měněji na zločince, aneb na právo sahati.*“⁵⁰ Nejenže z tohoto nařízení je zřejmé, že katovo pochybení je vnímáno jako věc pochopitelná a nemá být trestána tak, jak se tomu mnohdy stávalo z rukou rozzuřeného davu, ale konečně i právní norma dokládá, že tato vzbuření měšťanů opravdu probíhala, a nebyli záležitostmi, jež by se daly jednoduše ignorovat. Historiografie zabývající se hrdelním soudnictvím však tvrdí, že adekvátní tresty za ona vzbuření měšťanů nepřicházely, tudíž je pravděpodobné, že toto ustanovení spíše jen reflektovalo danou situaci, než že by mělo znatelnější dopad v realitě.

Změnu nepřinesl ani nový trestní zákoník Marie Terezie, který měl platnost od 1. ledna 1769 a jeho úkolem bylo sjednotit právo v českých a rakouských zemích. *Constitutio Criminalis Theresiana* se neslo v podobném duchu jako *Nové právo útrpné* a žádné pokrokové změny nepřinášelo jak ve vztahu ke zločincům, tak ani k osobám provádějícím útrpné a hrdelní právo. Na rozdíl od zákoníku Josefa I. se nová kodifikace daleko více zaměřovala na podobu jednotlivých trestů, jež byly precizně vykresleny i s postupy, v které fázi má být k jakému trestu přikročeno. Ohledně osob snížených však nepředstavuje zákoník Marie Terezie žádný pokrok a jedná se spíše o utužení starých pořádků, což dokládá i ustanovení vracející se opět ke katově přirozené bezcitnosti: „*Poněvadž kat a jeho pacholci obyčejně nemilosrdní lidi jsou, má soudce nejenom při útrpném dotazu, nýbrž i ve všech útrpných řízeních pozor dáti, aby skrze něho aneb jeho pacholky pravá míra se nepřestoupila.*“⁵¹ Od vydání *Nového práva útrpného* uběhlo více jak šedesát let a tento pohled založený na starých předsudcích se nezměnil. Naproti tomu o pár let později Marie Terezie svým patentem odstartovala přeměny v chápání sociálního postavení snížených osob

⁵⁰ Nowé práwo vtrpné a hrdelnj, folio 80,[cit. 2013-4-8], Dostupný z WWW: <http://digitoool.is.cuni.cz>.

⁵¹ *Constitutio criminalis Theresiana* [maj.], aneb, Ržjmské Cýsařske w Vhřjeh a Cžechách ec. ec. Králowské Aposstolské Milosti Marye Terezye Arcý-Kněžny Rakauské, ec. ec. Hrdelnj Práwnj Ržad / Marie Teresie ; wytisštěný v Jána Tomásse vrozeného z Trattneru Cýsařsko-Králowského Dworskýho Impressora, folio 155,[cit. 2013-4-8], Dostupný z WWW: <http://digitoool.is.cuni.cz>.

a jejich rodin. Pozoruhodné je také nařízení v *Constitutio Criminalis* zabývající se těmito osobami, i když je to řečeno jen okrajově: „*Co se obecné zavrženosti jistých osob dotýče, když totiž někteří ne pro spáchanou zločinnost, nýbrž buďto pro nepořádné zplození aneb pro jejich zavrženou práci a těm podobná, vůbec za špatný a zavržený osoby se držejí. Za tou příčinou jsou v polytických v těchto zemích uvedených rádech náležitá pravidla, jak takovým lidem k jejich poctivému průchodu a vyživení dopomocy se má, předepsaná podle kterých pokračováno bud.*“⁵² Zákoník sice připouští, že existuje určitá zaujatost vůči osobám vykonávající zavržení hodnou práci, ale zároveň těmto osobám dává možnost počestně projít životem a uživit se díky jmenovaným řádům, jež se touto problematikou zabývají. Z onoho nařízení je cítit menší zaujetí než z Koldínových *Práv městských*, ve kterých jsou tyto osoby označeny za neužitečné, a o tom, že by se jim mělo dopomoci k počestnému živobytí, není žádná řeč. Každopádně první znatelnější změny se odehrají až po vydání Tereziány a projevovat se začnou v průběhu následujícího století.

Pro české prostředí se stal významný patent císařovny Marie Terezie, vyhlášený Českým guberniem sedmého května 1772, jehož náplní bylo, aby snižení lidé po vykonávání svého řemesla, byli považováni za rovnocenné obyvatele města.⁵³ Tento patent představoval jakousi „první vlaštovku“, která sice neměla ještě v osmnáctém století znatelnější dopad, ale byla poslem nadcházejících změn. Neboť vliv osvícenství se již nedal zabrzdit a v tomto ohledu vyústil schválením *Všeobecného zákoníku o zločinech a trestech* císařem Josefem II., který začal platit od 1. května 1787 a do trestního práva přinesl mnoho převratných novinek. Jednou z nich bylo i zrušení trestu smrti či zločinu čarodějnictví a krom toho došlo i k celkové přeměně nahlížení na zločince a jeho potrestání.⁵⁴ Na rozdíl od dřívějšího konceptu zákoník Josefa II. kladl důraz na převýchovu a ne tvrdé potrestání, jak tomu bylo dříve v zastaralé Tereziáně. I přes jmenované kodifikované změny, realita byla naprosto odlišná, jak dokládá i případ dříve jmenovaného Karla Husa, mistra ostrého meče v Chebu. Ke konci života již byl sice považován za počestného měšťana, ale jeho dětství a mládí se neslo v podobném duchu zaujatosti, jako u ostatních potomků popravčích. S Karlem Hussem měl

⁵² *Constitutio criminalis Theresiana* [maj.], folio 20,[cit. 2013-4-8], Dostupný z WWW: <http://digitool.is.cuni.cz>.

⁵³ FRANCEK, J., *Katovské řemeslo v českých zemích*, str. 14.

⁵⁴ Trest smrti mohl být využíván v některých ojedinělých situacích, jako tomu bylo v době stanného práva. Později za vlády Františka II. byl trest smrti obnoven a to v případech velezrady. ŠINDELÁŘ, V., *Cesta na popraviště*, str. 32.

jeho otec jiné plány, než pokračování ve sníženém řemesle, a proto ho přihlásil na piaristické gymnázium, což mělo odstartovat jeho cestu za dosažením kněžského úřadu. Po dobu, kdy ostatní žáci ani profesorský sbor nevěděli, z jaké rodiny Karel pochází, bylo vše v pořádku a syn kata byl považován za nadaného studenta. Skutečnost, že se jedná o syna snížené osoby, se nedala dlouho tajit, a tak se později chování k malému Karlovi radikálně změnilo, a to jak ze strany vrstevníků, tak kantorů. Situace byla natolik vyhrocená, že se chlapec po mnoha ústřích, projevech opovrhování a i bití, rozhodl utéct ze školy.⁵⁵ Později i po domácím vyučování, které mu otec platil, byl nucen převzít řemeslo svého otce a stát se taktéž mistrem ostrého meče. Řečené události proběhly v sedmdesátých letech 18. století, kdy společnost ani po kodifikačních změnách nebyla zdaleka připravena přijmout mezi sebe potomka bezectné osoby. Nicméně v době úmrtí Karla Husa roku 1838, byly poměry znatelně odlišné a synové a dcery snížených osob již mohli častěji vykonávat jiné řemeslo a dokonce uzavírat sňatky s čestnými měšťany.

⁵⁵ ŠINDELÁŘ, V., Cesta na popraviště, str. 280.

4. Pardubice a snížené řemeslo

4.1. Dějiny katů a trestního práva v předzelingerovském období

Pardubice, významné a krásné východočeské město, disponují velkým množstvím archivních pramenů týkajících se trestního a hrdelního práva, díky čemuž je možné vytvořit určitou komparaci. Jejím cílem je zjistit, zda se toto město více či méně shodovalo s historiografickým modelem snížených osob. Právě v rámci zdejší bohaté pramenné základny lze najít případy a archiválie, jež svědčí o tom, že se události v Pardubicích častokrát velmi podobají událostem zmíněných v historiografickém modelu a v mnohém nevybočují z řady. Nicméně jak již bylo několikrát uvedeno, regionální diferenciace jsou v trestním a hrdelním právu patrné, a proto i Pardubice mají svá specifika, dalo by se říci mnohdy až atypická. Právě tyto zvláštnosti a výjimečnosti jednotlivých lokalit dokládají, že ohraničit katův prostor a přesně definovat jeho sociální postavení není možné s ohledem na komplikovanost tehdejší společnosti, konkrétní atmosféru a přístup vůči těmto osobám a charakteru té a té působící snížené osoby. Je nutné být si vědom faktu, že po katu či pohodném přichází nový zástupce onoho řemesla, jenž má sice stejné povolání, bezectnost i katovnu, ale naprosto jinou osobnost, která může být okolní společnosti bližší i přes zažité konvenční prostředí. Proto je nezbytné například u Zelingerů, nejdéle působícího rodu mistrů popravčích v Pardubicích, rozlišovat a stejně jako u šlechtických rodů lze vyzorovat, jak někteří členové společností jsou a byli více uznáváni a jiní zapomínáni nebo dokonce zavržováni. Období před Zelingerů není, co se týče snížených osob, zdaleka tak detailně zpracováno a zástupcům tohoto řemesla v Pardubicích je věnována pozornost pouze okrajově.

Důležitou osobnost pardubické historiografie věnující se mistrům ostrého meče představoval již zesnulý archivář Zdeněk Bičík, jenž se narodil ve dvacátých letech 20. století a byl úspěšný jak na poli badatelském, tak publikačním. Mimo jiné byl jedním ze zakládajících členů Klubu přátel Pardubicka a pravidelně publikoval do regionálního periodika *Zprávy KPP* (Klubu přátel Pardubicka). Jeho vědecký zájem byl značně široký, pokud se ale zaměříme na trestní soudnictví, jeho pohled se soustředil především na smolné knihy pardubické a na dějiny katů, zejména rodu Zelingerů. Další osobností, která se zabývala některým zástupcům sníženého řemesla na pardubicku, byl československý důstojník Oldřich Ulrich narozený roku 1914 v Sezemicích. Oldřich Ulrich byl regionálním historikem, jenž

taktéž publikoval do *Zprávy KPP* a velkou měrou se soustředil na genealogii katů na Pardubicku a Hradecku. Dále publikoval také ve *Vlastivědných listech Pardubického kraje*. Poslední několikrát jmenovaný český historik zabývající se trestním soudnictvím u nás Jindřich Francek, dokonce vydal v nedávné době svou práci *Zločin a trest v Pardubicích v 16.-18. století*, která se zaměřuje v první řadě na kriminalitu v oné oblasti, ale částečně i na městskou správu a osoby snižené.

Pardubické dějiny katů začínají až 16. stoletím, respektive teprve z tohoto období jsou nalezeny první zmínky o zástupcích sniženého řemesla. Katem, o němž se dozvídáme ze smolných knih, jež jsou pro toto období dochovány, byl mistr popravčí Šimek. K této osobě se váže zajímavý příběh, do kterého byl pardubický popravčí zapleten bez svého vlastního přičinění, neboť před svým působením v Pardubicích se učil řemeslu u hradeckého kata Jakuba Kačírka, někdy také zvaného Kostky. Tento Jakub Kačírek se dopustil zločinů, které ho postavili na opačnou stranu práva, a posléze vlivem osudu skončil na popravišti jako odsouzenec. Exekuci paradoxně provedl právě jeho někdejší žák Šimek, jehož úkolem bylo hradeckého kata oběsit. K tomuto případu se hodí běžně užívaný výrok „za vším hledej ženu“, poněvadž i zde hrála důležitou roli a byla nejspíše příčinou Kačírkova smutného osudu. Jednalo se o Lídu, manželku hradeckého rasa, která se prý v čarodějnictví vyznala a hradeckého kata svedla na scestí, neboť právě kvůli ní zanechal katovského řemesla a dal se na „zlodějskou kariéru“. Ve smolných knihách pardubických je zaznamenán Kačírkův výsledek: „*Též vyznal, že ta Lída, která se mnou byla v Hradci a zde s rasem jakož teď přítomna jest, prachy nějaké dělá a dobytky tím tráví lidem, aby potom kože z nich měla.*“⁵⁶ Dále se hradecký popravčí vyjadřuje k čarodějným schopnostem jmenované Lídy, díky nimž ho údajně očarovala natolik, že nemohl bez ní nadále být. Nicméně pozoruhodnější je výše citovaná věta, jež dokládá, že Lída se vyznala v činnosti velmi typické pro mistry popravčí a pohodné. Řeč je o výrobě jedovatého prášku, který měl mít za následek hynutí dobytka a tím pádem i finanční zisk pro Lídu, jakožto manželku rasa. Jak umíchat takovýto prášek se dozvěděla s největší pravděpodobností od svého manžela rasa, což svědčí o tom, že i na Pardubicku se mezi pohodnými a katy šířily tyto vědomosti. Krom toho měla rasovka mnoho dalších neduhů, pro které později stejně jako její milenec skončila na popravišti. V hojné míře se věnovala čarodějnictví, pomáhala dívkám od nechtěného těhotenství a mimo jiné nabádala Kačírka, aby zabil svého pacholka Šimka. Sama pocházela patrně z Litomyšle, kde měl její

⁵⁶ BIČÍK, Zdeněk, ed. *Knihy Smolné*, Hradec Králové:1969, str. 41.

muž rasovnu, o níž hovoří i hradecký kat: „*Těž vyznal, že táž Lída nějakého starého člověka v Litomyšli v rasovni vzavši v palečnice přes bidlo táhla...*“⁵⁷ Nejenže se od pohodného naučila přípravě jedovatého prášku, ale také měla povědomí o užívání nástrojů k výkonu práva útrpného. Kompetence katů a pohodných se tedy zde překrývaly již v 16. století. Nač by jinak ras, osoba, jež měla odklízet mršiny, vybijet psi apod., měla být znalá v provádění tortury. Zpět ale k pardubickému katu Šimkovi, který musel nakonec popravít svého dřívějšího učitele. Do roku 1530 byl pouze v panských službách pernštejnského rodu, později i v městských. Katovnu, kterou obýval, mu roku 1542 vystavěla městská obec a v dalších obdobích prošla několika proměnami, v průběhu třicetileté války však došlo k jejímu rozsáhlému poničení. Po uzavření míru byla opravena a došlo i k přistavění dalšího patra.

Po Šimkovi koupil katovnu mistr ostrého meče Machouš, ten působil jakožto kat v Pardubicích až do počátku 17. století, kdy převzal řemeslo Václav Vyskočil, na tehdejší poměry velmi zámožný člověk. O tom vypovídá i vystavění rasovny v Přelouči roku 1601, jež byla obstarávána Vyskočilovými pacholky. Tato rasovna v nesouvislém spojení s pardubickým katem již zůstala, a to i po nástupu dalšího popravčího. Taktéž rod Zelingerů si přeloučskou rasovnu udržoval jako svůj majetek, ke kterému později přibyly rasovna dašická. Václav Vyskočil však později o přeloučskou rasovnu přišel a celkově byla jeho pověst pošpiněna po vypuknutí dobytčí nákazy roku 1610. Jak tomu častokrát bývalo, z nákazy byl obviněn kat či pohodný, v tomto případě Vyskočilův pacholek Šebek působící v Přelouči. Přeloučtí chovali k Šebkovi očividně silnou averzi a i přes nedostatek důkazů a skutečnost, že pacholek již nějaký čas seděl v šatlavě a dobytek hynul dál, ho poslali na právo útrpné.⁵⁸ Ačkoliv ani po útrpném výslechu nebyla Šebkovy vina dokázána, pardubický kat byl donucen přeloučskou rasovnu prodat. S podobným obviněním se setkal za svůj život téměř každý mistr ostrého meče na Pardubicku, proto vyvstává otázka, do jaké míry byla tato nařčení založena na reálném podkladu, a proč by dotyčný v tomto případě pohodný Šebek, takto jednal. Pravdou zůstává, že obchod s kůžemi z padlého dobytku byl pro každého kata výnosným příjmem, tudíž o nedostatku motivace kata nemůže být řeč. V případě rasa Šebka se spíše než o reálné trávení a čarování mezi dobytkem, jednalo o určitou zášť některých měšťanů, kteří ho tímto obviněním chtěli z Přelouče vystrnadit, což se jim nakonec i podařilo. Václav Vyskočil

⁵⁷ BIČÍK, Z., ed. *Knihy Smolné*, str. 42.

⁵⁸ Šebek byl obviněn několika měšťany z čarodějnictví, kteří ho viděli na vlastní oči, jak trávil dobytek a údajně čaroval. Mimo to byl nařknut z různých pověr, že na dobytku jezdí bezcílně po poli „semotamo“.

VOREL, Petr, TETŘEV, Jan a VINCENCIOVÁ, Hana. *Dějiny města Přelouče*. Přelouč, 1999, str. 211

se ztrátou přeloučské rasovny dlouho nezabýval a krátce na to zakoupil katovnu v Chlumci nad Cidlinou. Tu následně přenechal za sumu 500 kop grošů českých svému synovi Jiřímu Vyskočilovi. Jiří byl v přeloučské rasovně krátce, roku 1626 náhle zemřel a jeho otec opět převzal katovnu pro svou dceru Dorotu, provdanou za Jiřího Mělnického, ovšem za další finanční úhradu. Po smrti Václava Vyskočila se jeho žena Judita provdala za mistra ostrého meče Jana Ledvinu, což opět potvrzuje neměnnost svazků snížených osob, jež byly uzavírány výhradně v rámci stejné sociální skupiny.

Na Jana Ledvinu přešla část dluhu, která zůstala po Václavu Vyskočilovi za chlumeckou katovnu. Podle korespondencí s městskou radou, se splácením příliš nespíchal, jak ukazují negativní připomínky ze strany konšelů. Jan Ledvina se za svého působení v pardubickém panství dožil i jiných dalších nepříjemností, jež vyústily v dlouhotrvající spor s Českou komorou. Příčinnou této konfrontace byl již mnohokrát omílaný obchod s kůžemi z padlého dobytka. S přihlédnutím k častému opakování u jednotlivých popravčí, se zdá, že tento obchod byl jedním z nejvýnosnějších a nejučtějších příjmů snížených osob. Napovídá tomu i skutečnost, že Jan Ledvina se údajně kvůli svému stáří zřekl katovského řemesla a ponechal si pouze pohodnické povinnosti. Obchod s kůžemi jemu a jeho ženě prakticky v pozdějších letech života zajišťoval hlavní živobytí a i přes značně vleklou při s Českou komorou, se toho práva nechtěl za žádnou cenu zříci. Hlavní problém představovala Ledvinova neochota platit část z výdělku do pardubického důchodu, tedy plnit povinnost každého pohodného. Mimo to bylo pardubické panství poměrně rozlehlé pro správu jedním mistrem popravčím, pročež se zdálo výhodnější rozdělit území na tři díly, samostatně obstarávané pověřeným pohodným. Česká komora velmi svižně ustanovila další dva mistry popravčí, kteří se měli starat o zbylé dva pohodnické díly, čímž se snažila omezit nepřizpůsobivého Jana Ledvinu. Jedním z nových pohodných byl Matouš Dašický z Přelouče, ten měl mít v držení první díl v Přelouči a Jan Johanides ze Skutče, jemuž připadl druhý dašický díl panství. Jan Ledvina měl nadále působit v Pardubicích na třetím pohodnickém dílu. Toto rozdělení však nebylo jediným omezením, neboť jak bylo řečeno, hlavní příčinou sporu byl obchod s kůžemi, a proto se Česká komora snažila snížit katovské zisky z tohoto obchodu a nejlépe je o ně zcela připravit. V registrech smluv pardubického panství se roku 1656 píše: „*Tento díl první má držet Matouš dašický při městě Přelouči, z kteréhož předně do obory JMC vlci tu na panství, když toho potřeba jest, vnađu neb ludru, časně dovážet a zaopatřiti a kdyby se na panství JMC jaká popravní executi přitrefila, to on sám bezevšeho platu z důchodu JMC vykonávati a kůže pak z dobytkův padlých ze dvorův JMC, zase do*

*sklepa hospodářského navracovat povinen bude.*⁵⁹ Citované ustanovení není v žádném ohledu pro přeloučského kata nijak výhodné a nejenže se snaží ho peněžně svázat, co se týká exekucí, ale připravit ho též o obchod s kůžemi. Další dva díly jsou definovány velmi podobně, proti čemuž se Jan Ledvina ohradil a pokoušel se o zachování dosavadních poměrů. Částečně měl úspěch, i když k rozdělení na pohodnické díly tak jako tak došlo za jeho života, alespoň si zachoval obchod s kůžemi z padlého dobytka.

Na počátku šedesátých let je Jan Ledvina již příliš starý na výkon pohodnického i katovského řemesla, a proto se rozhodne prodat dašickou i pardubickou rasovnu za 1 350 kop grošů míšeňských svému bratrovi Jiřímu Ledvinovi, který do té doby zastával katovské řemeslo ve městě Polička.⁶⁰ Zdeněk Bičík odkazuje na pardubické matriky, v nichž se Jan Ledvina objevuje s manželkou Juditou a u záznamu narození syna Jiřího 29. 11. 1633, je Jan nazýván „*lector apud iudice civitatis*“.⁶¹ Rozhodně se nejedná o typické pojmenování kata v matričních záznamech, v těch se nejčastěji objevuje označení *mistr popravčí* nebo již dříve zmiňovaný *carnifex*. Ovšem některé záznamy mezi jinými vyčnívají kvůli své větší formálnosti a i významem se vzdalují od jednoduchého *carnifex* či *tortor*. Písaři užívají pojmenování, jako jsou *magister iustitiae*, *mistr ostrého meče*, *carnifex* až k oslovení s přídomkem *snížený* či jen *pohodný*. Je pravděpodobné, že v této nemalé škále výrazů, měla některá označení kata význam, dalo by se říci jemnější a jiná měla naprosto jasně demonstrovat, o jakou osobu se jedná. Jestliže byl dotyčný označen za sníženého nebo dokonce pohodného, nelze vyloučit, že byl i jinak společensky vnímán, než osoba nazývaná *magister iustitiae*, neboli učitel spravedlnosti. Vzhledem k početnému potomstvu většiny katů, se dají relativně s úspěchem sledovat matriční údaje jednotlivého kata a tedy i pojmenování jeho osoby, jak tomu je u pardubického kata Jiřího Zelingerera.

Do konce sedmdesátých let působil v Pardubicích Jiří Ledvina, jenž se za svůj život třikrát oženil a jednou z manželek byla i dcera pražského kata Jana Mydláře Mandalena. Pardubický kat koupil roku 1671 přeloučskou rasovnu od dříve jmenovaného Matouše

⁵⁹ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, *Registra poddanských smluv 1597-1673*, inv. č. 4104, sg. F 153, č. knihy 1513, bez folia.

⁶⁰ FRANCEK, J., *Katovské řemeslo v českých zemích*, str. 53.

⁶¹ Písař pravděpodobně udělal chybu a místo *lector* (čtenář, předčítatel) měl být napsán latinsky *licitor* neboli služebník/pracovník magistrátu. Pojmenování by jinak příliš nedávalo smysl. BIČÍK, Zdeněk, *Pardubičtí kati*, *Východočeský kraj* 26, 1944, č. 50, str. 3.

Dašického, avšak nechal jí svému nevlastnímu synovi Václavu Holíkovi.⁶² Po smrti Jiřího Ledviny roku 1679, se ujal katovského řemesla Jiří Zelinger, díky sňatku s Alžbětou vdovou po svém předchůdci, čímž započal dlouhou éru zelingerovského rodu v Pardubicích.

Společenské poměry okolo kata či pohodného nemusejí dokládat pouze záležitosti samotných katů, jak o tom svědčí i událost z počátku sedmnáctého století, nesouvisející s žádnou konkrétní sniženou osobou. Vypovídá o tom záležitost Jana Krčmáře ze Semína, obce patřící do pardubického panství. Onen Jan Krčmář čelil obvinění z vykonávání práce pohodného, v tomto případě se jednalo o „*dření kůží jelenů*“ v Kladrubské oboře.⁶³ V žádném případě nešlo o bezvýznamnou lapálii, jak dokládá i Janovo odvolání se a následné souzení, které naštěstí dopadlo v Krčmářův prospěch a podaná stížnost se ukázala jako nepodložená. Je pochopitelné, že jako člověk poctivý, nemohl na sobě poskvru říkající: „*žie jse rasem dielati*“, nechat. V případě Jana Krčmáře je mimoto znatelný ještě další záměr této osoby, a to ochránit od špatné pověsti především své potomky, jež by mohly touto nepříjemností trpět v budoucnu například při přijímání do řemesla. Proto je v Registrech smluv jasně zapsáno: „*Jestliže by se toho kdokoliv jemu rovný dopustil a témuž Janovi Krčmářovi aneb jeho dítkám zle vzpomínal, a tím věci vytýkal, aby pokutu dáti povinen byl.*“⁶⁴ Tento případ svým způsobem jistou měrou osvětluje chápání cti v pardubickém prostředí, neboť je pozoruhodné, že Jan Krčmář není obviněn z žádné zločinné činnosti, nýbrž z toho, že se chová jako ras, což vzhledem k nemalé snaze dotyčného smýt ze sebe toto pohanění, mělo dalekosáhlé společenské důsledky. Kdyby nebylo uvedeno, že nemá dojít k újmě na poctivosti a tento čin se nikterak nemá dotknout jeho potomků, mohlo by se zdát, že se jedná pouze o obžalování z fušování pohodnému do řemesla. Toto chování někteří pohodní těžce snášeli a mnohdy požadovali i vyrovnání za svou finanční újmu.⁶⁵ Jan Krčmář však nebyl nařčen rasem, nýbrž dvěma jmenovanými semínskými sousedy. Jaký byl úmysl Mikoláše Haufera a Václava

⁶² FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v Pardubicích 16.-18. století*. Ústí nad Orlicí:2011. str. 54.

⁶³ Dření kůží pravděpodobně znamenalo kůží vydělat, tedy očistit, odblanit apod., aby mohla být následně vysušena a dále zpracována.

⁶⁴ SOA Zámorsk, Vs Pardubice, *Registra poddanských smluv 1597-1673*, bez folia.

⁶⁵ Jestliže měl pohodný pocit, že byl připraven o výtěžek, mohl zabodnout svůj rasovský nůž do dřevěného domu člověka, který mu zasahoval svým konáním do řemesla. Tak si na něm vynucoval svou finanční ztrátu a navíc dotyčnému hrozila ztráta cti, poněvadž o jeho konání se dozvěděla městská veřejnost. Van DÜLMEN, R., *Bezectní lidé*, str. 54.

Pospíšila, je nezjistitelné, ale jejich obvinění očividně padlo na úrodnou půdu a Jan Krčmář se rozhodl předložit celou záležitost komorním komisařům, tou dobou se zdržujícím na Pardubicku. Případ semínského měšťana tedy zobrazuje velice tenkou hranici mezi počestností a její ztrátou, jež mohla hrozit i po nepodloženém nařčení vzniklém zřejmě z osobních důvodů a antipatií vůči dotyčnému. Krom toho vykresluje postoj k pohodnické práci a vnímání rasa obecně, neboť reálné napodobování rasa na Pardubicku znamenalo být rasem a to i se ztrátou cti.

4.2. Rod Zelingerů a jeho působení na Pardubicku

Z pohledu katovských rodin v Čechách, patří rod Zelingerů mezi ty rozšířenější vyznačující se svou atypicky dlouhodobou působností v jedné lokalitě. S ohledem na mísení se snižených osob a migrací za řemeslem, není obvyklé, aby katovská rodina vykonávala snižené řemeslo po tak dlouhé období, jako tomu bylo u Zelingerů v Pardubicích. Tento rod vykonával katovské a pohodnické řemeslo na pardubickém panství po celých pět generací od osmdesátých let 17. století, až do roku 1825, kdy nešťastnou náhodou zahynul při požáru katovny Jan Zelinger i se svými dětmi Annou a Janem. Bylo již řečeno, že i Zelingerové zažívali období krušnější vyplněná konflikty s místními měšťany, stejně jako období klidu a peněžní hojnosti. Finanční stránku částečně mapuje *Kniha snižených osob*, jež je velmi zajímavým pramenem svědčícím o majetku těchto lidí. Nejedná se o dokument, který by byl charakteristický pro většinu katovských rodin, jelikož ve většině českých měst se tyto knihy vůbec nenacházejí. Pardubická *Kniha snižených osob* je tedy jedinečným dokladem reflektující zelingerovské majetkové poměry téměř po všechny generace.

Zakladatelem pardubického katovského rodu byl Jiří Zelinger, jemuž bude věnován značný prostor v následující kapitole. Nicméně kořeny Zelingerů sahají dále než za Pardubice a díky velkému množství potomků, jež bylo typické pro tuto rodinu, se Zelingerové objevovali i v jiných městech na pozicích kata či pohodného. Jindřich Francek uvádí, že nejstarší zmínka o pohodném tohoto jména je z města Sobotky, kam se přišel roku 1602 Matouš Zelinger.⁶⁶ Současně v první polovině 17. století působil v Poděbradech kat Václav Zelinger zvaný Novolyský a v Praze Jan Zelinger, dříve sloužící v Kutné Hoře. Ten uzavřel manželský sňatek s Kateřinou, vdovou po Janu Mydláři a později se stal dokonce popravčím

⁶⁶ FRANCEK, J., *Zločin a trest v Pardubicích 16.-18. století*. str. 55.

na Starém Městě pražském. Ačkoliv nebylo příbuzenství mezi těmito osobami dosud prokázáno, je pravděpodobné, že jakési pokrevní spříznění zde bylo, poněvadž jak Matouš Zelinger, tak Václav z Poděbrad a Jan Zelinger zastávali snížené řemeslo, shoda příjmení se tudíž nezdá být pouhou náhodou.

Jmenovaný Václav Zelinger působící v Poděbradech měl obtíže s předáním řemesla, jelikož jeho syn Ondřej, který měl převzít poděbradskou katovnu, byl vážně nemocen, a proto se katovského řemesla ujal bratr Daniel. Původně měl po Ondřejovi nastoupit nejstarší syn Jiří Zelinger, ten se však oproti Danielovi neprosadil a nakonec otec Václav našel synovi uvolněné místo popravčího v Pardubicích po Jiřím Ledvinovi.⁶⁷ Převzetí pardubické katovny znamenalo také oženit se vdovou Alžbětou a přispět finančně 100 kop míšeňských. Manželka Alžběta ale krátce po svatbě umřela, a tak se roku 1684 žení Jiří podruhé, tentokrát za Rozinu, dceru sezemského biřice. Jiří Zelinger během svého života vedl různé spory s městskou radou a pardubickými počestnými měšťany, i přesto se nedá jednoznačně říci, že byl místní společností opovrhován. V první řadě matriční záznamy vykazují mnohé nesrovnalosti a částečně popírají zaujatost vůči této osobě, díky přítomnosti velmi významných měšťanů na křtech katových dětí a i jeho svatbě s Rozinou.

Z důvodu chybějícího zápisu v matrikách, není znám přesný rok úmrtí Jiřího Zelingera. Patrně zesnul roku 1716, krátce před úmrtím manželky Roziny, jež sepsala svůj kšaft v září téhož roku a umřela následující měsíc „*na woteklynu*“.⁶⁸ Po její smrti se rodina Zelingerů musela vypořádat s několika nastalými problémy, mezi nimiž bylo i dělení majetku a otázka převzetí řemesla. Vzhledem k početnosti potomků a nezletilosti některých, to zdaleka nebyla jednoduchá záležitost. Pardubickou katovnu nakonec převzal syn Václav Zelinger, jak nechala matka Rozina zapsat ve svém kšaftu. Její prosba určená magistrátu zněla: „*Město a právo rychtářského dostatečným mistrem popravním zaopatřeno býti musí, na vzácny magistrát mou poníženou poslušnou prosbu vykládám, aby Václav jakožto již zkušený, do zrůstu dědice na gruntu zůstával, dobrým hospodářem byl, co by při témž gruntu scházelo,*

⁶⁷ Převzetí sníženého řemesla i podle jiných případů neprobíhalo z otce na nejstaršího ze synů, ale na jednoho z určených potomků (například zmíněného v kšaftu jednoho z rodičů). O získání katovny mohly mezi jednotlivými syny vznikat i různé konkurenční boje, při kterých se dotýčný snažil vystrnadit svého bratra a sám tak převzít snížený grunt. V tak velkém městě jako byly Pardubice, měl zajištěné živobytí pro sebe i svou rodinu.

⁶⁸ BIČÍK, Z., *Pardubičtí kati*, str. 3.

napravoval.“⁶⁹ Hlavní slovo ohledně předání sníženého gruntu měla stále městská rada, jež určovala, kdo nakonec bude zastávat post místního popravčího a v první řadě zadávala každému novému mistru ostrého meče povinnost zaplatit příslušnou daň za převzetí katovny. Václav Zelinger se mimo jiné musel zavázat i k tomu, že bude vychovávat a šatit své sourozence Josefa, Dorotu a Annu do doby, než dosáhnou plnoletosti. O ostatní potomky bylo taktéž náležitě postaráno, jak dokládá kšaft Jiřího Zelingerera a manželky Roziny. Krom jistého peněžního zaopatření, syn Daniel a František podědili po otci rasovnu v Dašicích a Přelouči.

Navzdory tomu, že Zelingerové vlastnili jmenované rasovny, podobné postavení jako měl zakladatel pardubické větve Jiří Zelinger, už si nevydobyli žádný další potomek. Naopak se různými spory s městskou radou a peněžními ztrátami jejich pozice na čas viditelně zhoršila. Václav, František i Daniel se potýkali s vlastními problémy v rámci jednotlivých obcí, kde vykonávali snížené řemeslo a mnohdy nedošli k žádnému úspěšnému rozuzlení. Do nepříjemného sporu s dašickou městskou radou se dostal Daniel Zeliger poté, co převzal místní rasovnu po bratru Františkovi. Ten si v Dašicích nevedl nijak zvlášť dobře, propadal alkoholu a navíc se dostal do velkých dluhů, které nakonec musel dodatečně splácet jeho bratr Daniel. Ani Daniela nečekala v Dašicích bezstarostná budoucnost a roku 1721 se dostal do velmi nepříjemného konfliktu s městskou radou. Příčinou sporu byla potyčka s právním poslem, jenž se po nějaký čas dvořil Johance Grubrové, švagrové Daniela Zelingerera.⁷⁰ Vyhrocenou situaci mezi oběma muži se snažil urovnat místní rychtář a konšelé. Ti ale narazili na prudkou povahu Daniela Zelingerera, který k tomu všemu nařknul rychtáře a městskou radu z nespravedlivého souzení a odmítl se řídit něčími příkazy. Za katova drzá slova ho městská rada nechala řádně potrestat nejprve pokutou, posléze vězením a nakonec odebráním dašické rasovny. Téhož roku se Daniel Zelinger objevuje jakožto pohodný ve městě Solnice. Ani zde není jeho působení bez konfliktu a ještě toho roku v prosinci je nařčen, že: „*Opovážil se loj z padlého dobytka který nakažený byl z města Dobruška kupovati, což když se na něj proneslo, od vzácného Magistrátu vězením šatlavním náležitě potrestán.*“⁷¹ S podobnými problémy se potýkal v Pardubicích i jeho bratr Václav. Ten byl

⁶⁹ SOKA Pce, AM Pce, Kniha snížených osob 1625–1715 (1813), inv. č. 105, č. knihy 74, bez folia.

⁷⁰ Celý konflikt mezi dvěma muži vznikl poté, co se právní posel přijel ještě naposledy podívat za Johankou Grubrovou. Ta ho společně se svou sestrou častovala nadávkami, až neúspěšný nápadník ze vzteku vystřelil do země. V tu chvíli se na něj vrhnul Daniel Zelinger, který později tvrdil, že posel nestřelil do země, ale mířil na jeho švagrovou.

⁷¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Solnice, inv. č. 161, karton č. 35, kniha 147, fol. 109.

obviněn z rozšíření dobytčí nákazy, poněvadž nedbale odklízal padlá zvířata a nezakopával lůj, jak měl od městské rady přikázáno. Celá lapálie kolem dobytčí nákazy byla opět složitější a částečně nemusel být Václav Zelinger vůbec na vině, jak ukazuje jeho výpověď, v které tvrdí: „*Že ludry nebyl povinen zakopávati nýbrž samy souseďi jako předešle.*“⁷² Mimo to dodává, že mu bylo ponecháno právo, jež platilo už za dob jeho otce, a to stahovat padlý dobytek a nechávat si z něj lůj a kůži. Hlavní spor se však točil kolem neodklizeného dobytku, a proto někteří měšťané připomněli, že Václav Zelinger: „*Kolikráte ludry 3 i 4 dny u stavení ležeti zanechal, tak že pro smrad již sotva obstáti mohly.*“⁷³ Ve výsledku všechna obvinění nepatřila ani tak Václavovi jako jeho pacholkům, kteří měli podobné záležitosti na starosti, nicméně odpovědnost nesl jejich pán tedy pardubický mistr popravčí. V celé kauze mu pohoršilo i tvrzení, že jeden z Václavových pacholků nechal jednu noc káru v místní krčmě a vlezl do stáje sousedovi Lukášovi Syrůčkovi, jemuž pošlo devatenáct kusů dobytka. Dotčení souseďi připojili ke stížnosti i další připomínky, mezi nimiž bylo zmíněno, že s pohodným u káry běhávali psi. To a všechny ostatní měly zřejmě opakovaně poukázat na skutečnost, jak špatně si Václav počíná při výkonu sníženého řemesla, neboť i proti tomu se musel ohradit, jak je zapsáno: „*Zelinger vymlouval se in his formalibus žie jeho psy nebyly, nýbrž žie se sedlský psy za ním táhly, on žie toliko malou čubičku měl, kterou pacholek sebou k hlídání v noci káry brával.*“⁷⁴ Celá záležitost nijak neprospěla Václavově pověsti v Pardubicích, která se měla v následujících letech ještě zhoršit.

Obvinění kvůli dobytčí nákaze totiž nebylo zdaleka jediné, které Václava Zelingera v Pardubicích potkalo. Krátce na to byl Václav nařčen i z čarodějnictví kvůli zpívání čarodějného žalmu za účelem uškodit pardubickému hejtmanu. Vztah Václava a bratra Daniela nebyl nejspíše úplně vřelý, jak ukazuje výpověď mladšího Daniela vztahující se k tomuto sporu: „*Je pravda žie můj bratr Václav ten žalm zpíval a při niekterými verši pana hejtmana jmenoval, kterak se musí trápit, k tomu také žie se bude postit.*“⁷⁵ Daniel Zelinger měl očividný zájem na tom, aby dostal staršího Václava z pardubického gruntu, jak se také později stalo. Krom toho byl Václav obžalován z korupce, díky které si chtěl dopomocť

⁷² SOA Zámorsk, Velkostatek Pce, Spisová manipulace, Spory poddaných, žaloby a smíry, sign. I/9, č. kart. 12, bez folia.

⁷³ Tamtéž, bez folia.

⁷⁴ Tamtéž, bez folia.

⁷⁵ Tamtéž, bez folia.

k delšímu udržení pardubické katovny. O tu posléze tak jako tak přišel a po krátký čas ji spravoval bratr Daniel, který jí po pár letech předal nejmladšímu bratru Josefovi.

Josef Zelinger, jenž převzal pardubickou katovnu roku 1726, představoval s ohledem na ostatní bratry uznávanější osobu v rámci města Pardubic a jeho působení- celých třicet let, se nevyznačuje podobnými spory, jaké vedl Václav či Daniel Zelinger. Mimo to jméno Josefa Zelingerera je v matričních zápisech spojováno s označením „*Magister iustitiae et incola Pardubici*“ podobně jako jméno jeho otce Jiřího Zelingerera.⁷⁶ Za svůj život měl celkem čtyři manželky a více jak deset dětí, z nichž pak převzal pardubickou katovnu syn Jan Zelinger. Ten si po finanční stránce nevedl nikterak dobře a podle záznamu v knize snížených osob, byl nucen si s manželkou Rozálií půjčit pro svou potřebu od místního Žida, pardubického koželuha, čtyři sta zlatých.⁷⁷ Finanční problémy katů poukazují na skutečnost, že ani zámožnost těchto osob nebyla věcí samozřejmou a značnou měrou se opírala o schopnosti jednotlivých mistrů ostrého meče. Velkou roli zde nejspíše hrály i mnohé přivýdělky mimo snížené řemeslo, jako bylo léčení, u kterého prakticky nelze zjistit, v jak velké míře probíhalo a jaké sumy byly od měšťanů vybírány.

Co se týká otázky cti, je pozoruhodný případ Magdaleny Zelingerové, dcery Jana Zelingerera a jeho třetí manželky Rozalie. Roku 1788 se totiž dotyčná Magdalena měla provdat za Jana Růžičku, rasa ze vzdálenějšího městečka Sobotka. Uzavření sňatku bránila jistá míra příbuznosti, kvůli které děkanství v Sobotce podalo žádost o dispenz. Jan Růžička a jeho nastávající jsou jmenováni jakožto: „*honestus viduus Joannes Růžička cum pariter honesta sponsa Virginie Magdalena, filia Joannis Zelinger.*“⁷⁸ Před jménem kata či katovy dcery by se velmi těžko v jakýchkoli jiných pramenech hledalo označení *honestus* neboli počestný. Dokonce i v českém znění z téhož roku je Jan Růžička označen za *poctivého vdovce Jana Růžičky Mistra ostrého meče z města Sobotky, který si bere poctivou pannu Magdalenu Růžičkovou, dceru Mistra ostrého meče města Pardubic.*⁷⁹ V tomto případě se jedná o docela jinou počestnost, jež musela být zmíněna pro udělení povolení k sňatku. Čest Magdaleny a Jana Růžičky se týkala jejich řádného zplazení, nikoliv sníženého řemesla, které je v žádosti

⁷⁶ FRANCEK, J., *Zločin a trest v Pardubicích 16.-18. Století*, str. 58

⁷⁷ SOKA Pce, AM Pce, *Knihy snížených osob 1625–1715 (1813)*, bez folia.

⁷⁸ SOKA Pce, AM Pce, *Sbírka rukopisů, Potvrzení děkanství v Sobotce o ohláškách*, inv. č. D 435, bez folia.

⁷⁹ Tamtéž, bez folia.

naprosto zřetelně zmíněno. Tato zpráva svědčí jednak o tom, že snižené osoby uzavíraly sňatky opravdu pouze mezi sebou, s čímž šly ruku v ruce i problémy s možným blízkým příbuzenstvím, a zároveň je důkazem, že novověká čest byla značně komplikovanou záležitostí. Nebyla závislá pouze na povolání dotyčného a způsobu vedení života, avšak měla mnohem více rovin, přičemž právě ve jmenovaném případě bylo možné říci, že i kat, osoba všeobecně pokládána za bezecnou, byla považována za poctivou. Ohledně této zprávy neměla skutečnost, že jde o snižené osoby žádnou váhu a důležitou roli hrála jiná úroveň společenské cti, a to ta, která byla nepostradatelná z pohledu církve. Záležitost Magdaleny Zelingerové a Jana Růžičky byla následně úspěšně vyřešena a někteří jejich potomci žili i později v pardubickém kraji.

Po smrti Jana Zelingera přebírá roku 1801 snižený grunt jeho syn Jan Zelinger mladší. Jedná se o posledního zástupce rodu Zelingerů působícího v Pardubicích. S manželkou Kateřinou, dcerou hradeckého kata Františka Hořínka měl více jak deset dětí. Jejich sňatek vypovídá o tom, že i přes změny normativní povahy, ještě na počátku 19. století některé rodiny v tomto směru udržovaly staré pořádky a tradice. Nicméně na křty jejich dětí chodíval i magistrátní rada Pardubic František Červenka, byl i autorem několikasvazkového díla *Compendia Memorabilií*. Opět se jednalo o významnou postavu městské správy, která účasti na křtech nijak na cti neutrpěla očividně žádným způsobem, jako tomu bylo za života Jiřího Zelingera. Přátelství Jana Zelingera s Františkem Červenkou je dokladem toho, že co bylo možno praktikovat v 19. století, bylo možno i ve století sedmnáctém bez ohledu na to, jak se k dané situaci vyjadřovaly právní kodifikace.

Spojujícím článkem většiny pardubických katů se ukazuje být problematický obchod s padlými kůžemi, kvůli němuž se častokrát dostávali do obtížných situací. Pozoruhodné však je, že velmi často jde s tímto obchodem i obvinění z čarodějnictví a používání jedovatého prášku k trávení dobytka. Je pochopitelné, že jako první podezřelý z dobytčí nákazy se jevil kat, k němuž byla mnohdy chována i značná averze široké skupiny měšťanů, jež se nastalým problémem pouze uvolnila. Na druhou stranu z historiografického hlediska k samotnému obvinění z čarodějnictví docházelo jen zřídkakdy, natož aby mistr popravčí byl výrazněji potrestán. V rámci pardubického panství sice k obviněním čas od času docházelo, ale i tak nebylo obvyklé, aby byl kat potrestán jinak než nanejvýše ztrátou sniženého gruntu. Žádný případ neukazuje, že by došlo například k hrdelnímu potrestání a to i přesto, že u pacholka Šebka v Přelouči několik měšťanů podalo očitě svědectví o jeho čarodějných praktikách.

Odhlédneme-li na moment od historie Zelingerovského rodu, v době jejich působení konkrétně v druhé polovině 18. století se v Pardubicích objevuje případ částečně týkající se mistra popravčího, avšak z větší části poukazující na vypjatost některých situací, při kterých se dostávali do styku se sníženou osobou běžní počestní měšťané. Problém vyvstal po odsouzení jisté Kateřiny Hrbenové k smrti, nejprve potrestáním na hrdle a následně vložím do hrobu, kde jí mělo být probyto srdce kůlem. Kateřina Hrbenová si vysloužila tento tvrdý trest kvůli odložení svého vlastního novorozence na slámu těsně po porodu, dítě z neznámých důvodů zemřelo. Kateřina Hrbenová byla proto souzena jako žena, jež se nepostarala o své dítě, čímž mu přivodila smrt. Mistr ostrého meče tou dobou Jan Zelinger starší si zakoupil motyku na vykopání hrobu pro jmenovanou Kateřinu od Františka Bůžka, příslušníka cechu kovářského. Bůžek se setkal se značnou nevolí cechu kovářského, který se ohradil proti tomu, aby kovářští řemeslníci měli co dočinění s katem, i přesto, že se jednalo pouze o obchod. Do celého sporu se vložila městská rada, která učinila rozhodnutí, aby katovi byly dodávány podobné nástroje potřebné k vykonávání jeho řemesla a dotyčný František Bůžek, který: „*motiku prodal, nemá být od cechu pokutován.*“⁸⁰ Případ s prodanou motykou se na první pohled zdá být téměř směšný s poukazem na skutečnost o jakou banalitu, jako je motyka, běží, i tak ale vypovídá o značné upjatosti cechů, jež si svou čest hájily při sebemenším náznaku ohrožení. Tím mohl být i prodej nástroje osobě snížené. Jistou roli hrála nejspíše i skutečnost na co měla být motyka použita a jak bylo již řečeno v první kapitole, cechy se vždy velmi zdráhaly mít cokoli společného s katem, natož mu vypomocet se stavbou šibenice či v tomto případě prodat předmět nezbytný k dokončení hrdelního trestu. V tomto ohledu se případ s prodanou motykou nejeví jako nikterak nereálný a je obyčejným projevem jedné z nejkonzervativnější části městské novověké společnosti.⁸¹

Rod katů Zelingerů uzavřel již jmenovaný Jan Zelinger, který zastával řemeslo od roku 1801 až do roku 1825, kdy tragicky zahynul při požáru katovny zadušením ve sklepe i s jeho dvěma dětmi. Jeho manželka Kateřina Zelingerová o několik let později prodala snížený

⁸⁰ SOKA Pce, Sběrka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776 – díl IV., inv. č. 21, folio 362.

⁸¹ Kat a jeho rodina vlastnili více kovářských výrobků, jak ukazuje například inventář Jiřího Zelinger, přičemž nikdy dříve se nedostali s cechem kovářů v Pardubicích a i jinde do takového sporu. Ne vždy a byly cechy natolik háklivé na jednání se sníženými lidmi.

grunt svému zeti Josefu Grásovi ze Solopisk.⁸² Tím končí historie Zelingerů v Pardubicích jakožto mistrů ostrého meče. Mnoho z jejich potomků žilo na Pardubicku a Hradecku i nadále, ovšem s tím rozdílem, že se již věnovali docela jiným profesím než sniženému řemeslu.

4.3. Dědictví mistrů ostrého meče - léčitelka Kateřina Hromádková

S postavou Kateřiny Hromádkové je spojena historie dvou katovských rodů a to Hořínků působících na Královehradecku a Zelingerů na Pardubicku. Zároveň je i jednou z význačných osob částečně objasňujících původ sezemického katovského meče z počátku 17. století. Přesný rok zhotovení onoho meče není znám, ale podle jistých znaků byl vyroben ještě před působením Zelingerů na pardubickém panství. Jeho prvním vlastníkem byl tedy pravděpodobně již Jan Ledvina, který převzal řemeslo po Václavu Vyskočilovi, nebo dokonce sám Vyskočil. S určitostí se dá ale říci, kdo meč vyrobil a kde, jelikož jeho tvůrce je zřetelně označen na čepeli meče. Na samotném meči se nachází precizně vyrytá značka *PM* a dále už jen *Me fecit- Solingen*. Zkratka *PM* představuje jméno Petra Muncha, mistra mečíře působícího v Solingenu na přelomu 16. a 17. století, který byl významným výrobcem obdobných zbraní. Jedná se o velice zajímavé dílo onoho řemeslníka, na kterém jsou i dvě další rytiny- šibenice a popravní kolo. Podobný exemplář, taktéž od Petra Muncha, vlastní v klášterní knihovně v Linköpingu ve Švédsku.⁸³ V současné době je sezemický meč v držení Východočeského muzea v Pardubicích.

Zmíněný katovský meč byl předáván mezi mistry ostrého meče ještě celá dvě století, než se dostal do Sezemic, městečka, jež nikdy nedisponovalo hrdelním právem, ale patřilo do pardubického panství. Zde ho vlastnila Kateřina Hromádková, místní léčitelka, která ho později předala výběrčímu daní Pulpitovi, jež ho prý nosil jako odznak svého úřadu.⁸⁴ Sama Hromádková byla z rodu mistrů popravčích Hořínků, kteří přišli do Hradce Králové na počátku 19. století. Rodina Hořínků byla velmi úzce příbuzensky spjata s rodem Zelingerů, jelikož babička oné Kateřiny byla Terezie Zelingerová, dcera Josefa Zelingera. Tento Josef

⁸² BIČÍK, Z., Pardubičtí kati, str. 3.

⁸³BIČÍK, Zdeněk. Katovský meč v pardubickém muzeu, in: ZKPP 7–8/1981, str. 174.

⁸⁴ Tamtéž, str. 175.

Zelinger byl synem Václava Zelingerera a tedy vnukem Jiřího, zakladatele pardubické větve Zelingerů. Nejednalo se o jediné spříznění obou rodů, poněvadž i matka Kateřiny Hromádkové Marie vzešla z manželství jistého Václava Růžičky, pohodného z Bílého Potoka a Kateřiny Zelingerové z Litomyšle. V tomto období je rod Zelingerů již velmi rozšířen jak na pardubickém panství, tak i daleko za ním. Mimo jiné všechny sňatky opět probíhaly pouze mezi sobě rovnými, tedy osobami sniženého postavení a není se tedy čemu divit, že bylo nutné v některém případě zažádat o dispenz, jako tomu bylo u Jana Růžičky a Magdaleny Zelingerové. Rod Růžičků byl se Zelingery také velmi úzce spjatý, nicméně není doposud známo, odkud přesně pocházel. Na pardubickém panství se Růžičkové objevují již za Jiřího Zelingerera, kdy jistý pohodný Daniel Růžička zažádal o převzetí snižené chalupy ve Smrkovicích. V Pardubicích ale obdržel negativní odpověď: „*Ponievadž dle oznamene zprávy vaší táž chalupa již jinému pohodlnému pronajata jest.*“⁸⁵ Ačkoliv tímto rozhodnutím působení Růžičků na Pardubicku nekončí, není prozatím známo, jakými příbuzenskými vztahy byli vázáni jednotliví pohodní tohoto jména.

Kateřina Hromádková byla tedy dcerou katů, kteří měli v držení starobylý sezemický meč. Bohužel nelze přesně zjistit, který z rodů a v kterém období ho vlastnil. Jedna pověst říká, že jistý Zelinger dostal darem popravní meč od pohodného Hořinka v Kuklenách, jak ale Oldřich Ulrich správně poznamenal, mistr popravčí měl vždy více takovýchto mečů a těžko tedy soudit, zda darem obdržel tento.⁸⁶ V každém případě dostala Kateřina Hořínková onen meč od svého otce, jímž byl mistr ostrého meče František Hořínek, potomek hradeckých a pardubických katů.

Kateřina Hromádková však není zajímavou osobností pouze z toho důvodu, že byla jedním z majitelů vzácného sezemického meče, ale její spřízněnost s katy se prolnula do celého jejího života. Byla totiž i vyhlášenou léčitelkou a bylinkářkou, jejíž sláva sahala až za hranice Čech dlouho poté, co Hromádková již nežila. Tak se například roku 1918 jeden vídeňský lékař ptal při odvodu doktora Karla Půlpána pocházejícího ze Sezemic: „*Co dělá ta*

⁸⁵ Smrkovice byly od roku 1662 součástí pardubického panství, tudíž je možné, že v době žádosti Daniela Růžičky obhospodařoval místní rasovnu některý ze Zelingerů.

SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pce, Knihy, Kopiař komorních poručení 1701-1702, sign. 247, inv. č. G 112, bez folia.

⁸⁶ ULRICH, Oldřich, Dcera hradeckého kata, Genealogické a heraldické listy 17, 1997, č. 1-2, str. 23.

*baba Hromádková?*⁸⁷ Hromádková se narodila v Hradci Králové roku 1846, odkud se později přestěhovala do Sezemic se svým manželem Václavem Hromádkou, hradeckým kupcem. Sňatek Kateřiny a Václava je pozoruhodný už jen tím, že Hromádka v žádném případě nebyl osobou sniženou a Kateřina se svým původem údajně nijak netajila. Naopak vyprávěla místním měšťanům historky z katovského prostředí, jež znala od svého otce Františka Hořína. Stejně jako chebský kat Karel Huss i Kateřina uzavřela sňatek s osobou počestnou, která nebyla se sniženým řemeslem nijak spjata. Ve srovnání s Karlem Hussem se ale tento čin obešel bez jakýchkoli komplikací či všeobecného opovržení. Nutno podotknout, že chebský kat se oženil více jak dvacet let před sezemickou léčitelkou a jistou roli hrála nejspíš i skutečnost, že on sám byl dědicem sniženého řemesla, které po nějaký čas svého života vykonával. Naproti tomu Kateřina Hromádková byla pouze dcerou mistra popravčího a dále již nebyla se sniženým gruntem nijak spjata. Meč, který vlastnila, už byl jen vzpomínkou na řemeslo, jenž v průběhu první poloviny 19. století upadalo v zapomnění. Ona sama nebyla nikterak považována za osobu bezectnou či nějakým způsobem opovrhovanou, což vypovídá o tom, že během prvních třiceti až čtyřiceti let 19. století se značně proměnil pohled na tuto skupinu lidí. Stejně tak na Karla Husa bylo ve třicátých letech pohlíženo místními měšťany docela jinak než ke konci 18. století, kdy ještě všechny změny byly nové a netradiční pro tamější společnost. Děti Kateřiny a Václava Hromádkových uzavřely sňatky s velmi významnými osobami, mezi nimiž byl například MUDr. Ferdinand Jankovec z Týniště či starosta Sezemic Čeněk Blahouš, za kterého se provdala dcera Marie Anna Hromádková. Syn Kateřiny Václav Josef se stal dentistou v Pardubicích.⁸⁸

Jak bylo již řečeno krom meče, vlastnila Kateřina Hromádková i jiná dědictví po svých předcích a to umění léčit, jemuž se s velkou pravděpodobností naučila v rodině. Již Jiří Zelinger na počátku 18. století patřil mezi lidi s velkým nadáním léčit nemocné, jak dokládá i stížnost pardubických ranhojičů a lze předpokládat, že toto umění se dědilo i v dalších generacích. Kateřina Hromádková měla rozsáhlé znalosti o rozličných léčivých bylinách, které pěstovala na své vlastní zahrádce. Diagnózu údajně určovala z přinesené moči pacienta, jemuž podávala různé bylinné vývary, masti a obklady. Oldřich Ulrich dokonce s nadsázkou považuje Kateřinu Hromádkovou za vynálezky penicilinu, neboť se v Sezemicích tradovalo, že jistý starý Pánek, který ještě Hromádkovou sám znal, na vlastní oči viděl, jak sezemická

⁸⁷ ULRICH, Oldřich, Dcera hradeckého kata, str. 25.

⁸⁸ Tamtéž, str. 24.

bába připravovala své masti. Hromádková na půdě pěstovala plíseň, kterou pak do mastí míchala a touto léčila nemocné. Recepturu této masti, na které nechávala plíseň růst, pochopitelně nechtěla nikomu prozradit, patrně se jednalo o jedno z rodinných tajemství mistrů ostrého meče.⁸⁹ Za svůj život vyléčila a pomohla bezpočtu nemocným lidem, kvůli kterým po smrti manžela koupila menší domek a zde ubytovávala své pacienty. Sama pak umřela ve věku 61 let údajně na srdeční křeče.

⁸⁹ ULRICH, Oldřich, Dcera hradeckého kata, str. 24.

5. Jiří Zelinger, zakladatel pardubické katovské dynastie

V české historiografii má osobnost Jiřího Zelingera svou jistou pozici, přesto se ale zdaleka nejedná o postavu veřejností natolik známou, jakou byl například kat Jan Mydlář, jíž by byla věnována taková pozornost. Určitého laického zájmu se postava Jiřího Zelingera dočkala roku 1940 v divadelní hře Karla Rudolfa Krpaty *Mistr ostrého meče*, kde kat Jiří Zelinger představuje jednu z hlavních rolí. Hra sklídila veliký úspěch a o čtyři roky později došla i proslulému filmovému zpracování podle scénáře Karla Steklého pod názvem *Počestné paničky pardubické*. Jiří Zelinger i ve filmu se svou ženou Rozinou zastávají hlavní role, a jestliže pomineme některé faktografické nepřesnosti či historické chyby, jedná se o velmi zajímavý náhled na postavu a charakter kata nazíranou pohledem společnosti dvacátého století.

V počestných paničkách pardubických nepředstavuje Jiří Zelinger kata, jak ho známe ze svátkových *Dějin katů a poprav v Čechách*, nýbrž jeho osobnost vyniká ryze kladnými povahovými rysy, mezi nimiž převládá především cit pro spravedlnost. Kat, kterého sledujeme zde, není katem ze své vůle a pokud možno nikdy by si své povolání dobrovolně nevybral, natož aby v něm nalézal své osobní potěšení. Naopak jedná se o postavu morálně čistou, jež vykonává toto ohavné řemeslo z příkazu a nemožnosti změnit své sociální postavení. Jeho největší touhou zůstává idea zařadit se mezi počestné měšťany, posadit se mezi nimi v kostele, hospodě a být brán jako každý jiný počestný měšťan. Tato myšlenka je v mnohém inovativní a velkou měrou pramení pravděpodobně z nově nabytého soucitu nad katem, jenž byl někdy tak silně městskou společností ostrakizován. Nicméně není nijak patrné, že by novověký kat toužil po přijetí mezi poctivé a snažil se skoncovat se svým řemeslem, aby se tak přiblížil lidem. Naopak o některé posty mistra ostrého meče především ve větších městech byla poměrně velká poptávka a vzhledem k dobrému materiálnímu zajištění katovských rodin se není čemu divit. Mimo to právě postava Jiřího Zelingera ukazuje, že onen distanc společnosti od snížených osob nebyl uplatňován vždy a pokud se hovoří o lidech na okraji společnosti, myslí se tím společnost jakožto určitý celek, mezi něž tyto osoby nepatří a nemají zde své místo. V tomto se skrývá ale hlavní omyl, poněvadž městská společnost byla rozmanitá a mnoho lidí si mohlo k této skupině najít svou vlastní cestu z různých osobních důvodů. Ne každý mistr ostrého meče tedy pravděpodobně musel

pociťovat tak velkou izolovanost, jež se častokrát zmiňuje, a proto ani necítil potřebu vyjadřovat nespokojenost se svým sociálním zařazením.

Vrátíme-li se zpět k filmovému hrdinovi Jiřímu Zelingerovi, jeho úsilí na konci příběhu dojde úspěchu a za své nemalé zásluhy pro město je zbaven onoho sníženého břemene, které mu bránilo, aby byl pardubickými měšťany přijat mezi sebe. Pochopitelně se jedná o pohádkové zakončení, při kterém byla opomenuta skutečnost, že v 17. a 18. století ani zanechání sníženého řemesla by Jiřímu Zelingerovi nepomohlo k tomu, aby byl přivítán tak jako tomu je v *Počestných paničkách pardubických*. Filmový mistr popravčí dvacátého století je zatížen představou člověka moderní společnosti, v níž každá sociálně slabší osoba se snaží anebo alespoň touží po tom vymanit se ze své vlastní zoufalé situace s tím, že společenský vzestup je možný. Pro snížené lidi raného novověku možný nebyl, proč by tedy o něj usilovaly, když nejspíš jejich vlastní postavení skrývalo i mnohá pozitiva, jak ukazují i životy některých pardubických katů.

5.1. Život Jiřího Zelingerera

Jiří Zelinger přišel do Pardubic roku 1680, kdy si vzal Alžbětu Ledvinovou, vdovu po svém předchůdci mistru popravčím Jiřím Ledvinovi. Kolem jeho převzetí řemesla se v historiografické literatuře vyskytlo několik chyb a nejasností. Kupříkladu Zdeněk Bičík a Josef Sakař jako prvního Zelingerera v Pardubicích neuvádějí Jiřího, nýbrž jeho otce Václava Zelingerera, o kterém píše jako o držiteli pardubického sníženého gruntu až do roku 1684. Toho roku si jeho syn Jiří Zelinger bere za manželku Rozinu, dceru sezemského biřice Daniela Jecha a přebírá po otci řemeslo. Václav Zelinger se poté vrací do Poděbrad, kde roku 1691 umírá. Oldřich Ulrich se k interpretaci Zdeňka Bičíka vyjádřil s tím, že se jedná o chybu zapříčiněnou skutečností, že otec Václav Zelinger podepsal za nezletilého Jiřího Zelingerera svatební smlouvu. Tato smlouva je součástí knihy snížených osob. Ani toto tvrzení není pravdou, neboť Jiří Zelinger se narodil kolem roku 1651. V době svatby s Alžbětou Ledvinovou mu tedy bylo již 29 let a krom toho při bližším zkoumání *Knihy snížených osob* zjistíme, že v zápisu o svatbě Jiřího a Anny je sice zmíněn otec Václav Zelinger zastávající jednu stranu uzavírající onu smlouvu, avšak z textu je naprosto zřejmé, kdo se chystá Alžbětu Ledvinovou pojmout za manželku a tím převzít i sníženou chalupu. V *Knize snížených osob* je přesně uvedeno: „Z obojí strany dobrovolně takové žie též Alžbieta od práva rychtářského dotčenému Jiříkovi Zenygkerovi za budoucí jeho věrnou a upřímnou manželku se propouští a

*jakož ji kšaftem nebožtíka téhož Jiřík Ledwiny, dvě rasovny, jedna při městě Pardubicích a druhá při městě Dašicích ležící, se všemi případnostmi zaplaceno, i jiný mohovitý a nemohovitý statek dědičně náleží.*⁹⁰ Novým pardubickým popravčím se tedy stal Jiří Zelinger, v tomto případě se zkomoleným příjmením na Zenygker. Takováto zkomolení se objevují poměrně často a v některých pramenech lze nalézt Zelingery též jako Zeringery, Zeligkery či dokonce v jednom matričním zápise je pardubický kat uveden jako Zelinka.

Alžběta s Jiřím neměli žádné potomky patrně kvůli pokročilému věku Alžběty, mimo to jejich manželství trvalo jen krátce, z důvodu brzkého úmrtí katovy ženy. Po ní si Jiří vzal za manželku již zmiňovanou Rozinu Jechovou roku 1684, s níž měl kolem deseti dětí, z nichž některé nejsou ani zapsány v matrikách.⁹¹ Během svého působení coby pardubický mistr ostrého meče nahromadil Jiří Zelinger nemalé jmění, mimo jiné i přeloučskou a dašickou rasovnu. Ačkoliv vedl různé spory s některými pardubickými měšťany a v žádném případě se nedá říci, že by Jiří Zelinger a jeho žena patřil mezi naprosto bezproblémové a pokorné obyvatele města, nikdy se nedostal do takových obtíží jako jeho synové. Městská rada mu udělovala povinnosti, zákazy, případně ho kárala, ale zároveň i odměňovala určitými privilegii.

Do roku 1699 je jeho komunikace s městskou radou mizivá a uplynulá léta se nesou v duchu klidu za nepřítomnosti téměř žádných konfrontací s pardubickými měšťany. Jiří Zelinger očividně bezchybně zastával své řemeslo a úspěšně hospodařil s manželkou Rozinou, což mohl být jeden z důvodů, proč se některým místním měšťanům znelíbil. Pardubické snižené osoby se patrně nechovaly dostatečně uctivě s ohledem na své nízké postavení, a proto bylo třeba chování snižených lidí usměrnit. Městská rada proto onoho roku vzkazuje pardubickému rychtáři: *„Aby Jiřímu Zelingerovi mistru popravnímu zdejšímu naříditi nemeškal, aby pro rozeznání osoby jeho od poctivých lidí kord široký vždy po městě chodíc nosil, za druhé- lidi poctivý se vši uctivostí předcházeli, za třetí- manželku svou aby mezi poctivýma lidma v kostelních lavicích neseďela, za čtvrté- pacholci také do tovaryšstva mezi poctivé lidi v hospodách a jinde se nemíchali“.*⁹² K celému nařízení patří také

⁹⁰ SOKA Pce, AM Pce, Kniha snižených osob 1625–1715 (1813). bez folia.

⁹¹ V *Knize snižených osob* je jmenováno celkem 11 lidí, kterým Jiří Zelinger odkazuje svou pozůstalost. Jmenuje svou ženu Rozinu a deset svých dětí. V matrikách je zapsáno pouze osm jeho potomků.

⁹² SOKA Pce, Sběrka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776, folio 36.

připomínka o pokutě 10 kop míšeňských, jež by následovala, pokud by se kat tomuto na odpor stavěl. Tento krok městské rady jistě nepřišel pro nic za nic a muselo mu předcházet něco, co vyvolalo onen ostrý tón vydaného příkazu. Svým obsahem je sice velmi blízko zmiňovaným omezením, jež byla uvedena v rámci historiografického modelu, nicméně na Pardubicku nebyvalo zvykem vydávat podobná prohlášení pouze preventivně, aby snížení lidí pamatovali, kde je jejich místo. Takovéto usměrnění přicházelo vždy po přílišné zpupnosti dotyčných osob, která pobouřila i pardubický magistrát, jako tomu bylo například u záležitosti Jana Ledviny či Daniela Zelingerera. Stejně tak je i zde zřetelné, že Jiří Zelinger se svou ženou a pacholky se nechovali tak, jak by bylo místním po chuti. Dokládá to především třetí výtku vůči Rozině Zelingerové, jíž se zakazuje sedět mezi poctivými lidmi v kostelních lavicích. Jestliže Rozina opravdu sedávala mezi ostatními a ne na svém určeném místě, logicky to muselo mezi některými především konzervativními měšťany vyvolat rozruch. Částečně to vypovídá i o odvážné povaze katovy ženy, která tímto zřejmě úmyslně provokovala upjaté pardubické občany. Stejně tak katovi pacholci očividně nedodržovali některá zažitá omezení a sedávali si v hospodách mezi ostatní měšťany, jak tomu nebyvalo zvykem. Krom toho zmínka o tovaryšstvu naznačuje, kdo byl oním poškozeným, jemuž v první řadě vadilo podobné chování. Společně s dalšími spory Jiřího Zelingerera s řemeslníky se zdá, že hlavní skupinou, jež vytlačovala místního kata z poctivé společnosti měšťanů, byly právě cechovní organizace.⁹³

O rok později si v souvislosti s řečeným nařízením na Jiřího Zelingerera stěžoval místní rychtář Samuel Pátek, jemuž vadilo, že mistr ostrého meče a jeho čeládka procházela poblíž jeho gruntu s ludrami neboli padlým dobytkem k snížené chalupě, kde z nich vydělávala kůži. Toto mu bylo zakázáno již předešlého roku, avšak Jiří Zelinger se ani pod hrozbou pokuty tímto příliš nezabýval, a proto mu musel vznešený magistrát připomenout, že: „*jeho čeládka, toliko pěšky procházeli, aby ty ludry v místo náležitě donášeti mohla, a tam tady se žádným způsobem nejezdili*“ a také aby, „*k chalupě paní Kateřiny Bydenský aneb tudy svým ježděním se jemu pod tou předešle vysazenou pokutou zapovídá, což on jak vyplní a své čeládce nápodobnie jak zameziti věděti bude.*“⁹⁴ Samuel Pátek si na Jiřího Zelingerera sice stěžoval, ale byl si vědom, že nějakou cestou musí kat padlý dobytek přivést, a tak ve svém *decretu*

⁹³ S touto myšlenkou přišel Richard van Dülmen, který stavěl cechy na první příčku, co se týče cti a její ochrany a tudíž i vymezování se vůči všemu odlišnému. V české historiografii není cechům a konfrontacím s nimi přikládána taková váha.

⁹⁴ SOKA Pce, Sběrka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776, folio 39.

podaném magistrátu uvedl jinou cestu, která se Zelingerovi a jeho čeládce povoluje. V tomto případě se tedy nejednalo o jakési osobní antipatie a předsudky vůči osobě snižené, nýbrž o praktické vyřešení situace, která musela být místním kvůli zápachu z padlého dobytka jistě nepříjemná.

Další roky Jiřího života se částečně nesou v duchu určitých konfrontací s některými pardubickými měšťany, avšak pár let před jeho smrtí ho magistrát obdařil i jistými výhodami, jež jeho předchůdci s největší pravděpodobností nemívali. S nově nabytou odměnou šly ruku v ruce pochopitelně i povinnosti, které musel mistr ostrého meče dodržovat. Jednalo se o tři požadavky městské rady, z nichž první byl, aby Jiří Zelinger padlý dobytek a jiné odpornosti bez jakéhokoliv úplatku a zdarma odklízal. Za druhé byl povinen nemocný koňský či hovězí dobytek „svým nákladem aneb svými léky léčiti a potřebné mastidlo do kolomasti obci též zdarma dávatí.“⁹⁵ Magistrát očividně spoléhal na Jiřího léčitelské schopnosti, které se rozhodl využít a poprvé se kat neobjevuje jakožto osoba, která dobytek kvůli vlastnímu prospěchu tráví, avšak je těmi nejvýznamnějšími osobami Pardubic pověřena jej léčit. Do Jiřího smrti se neobjevila žádná výtka, která by poukazovala na to, že Zelinger některou z těchto povinností neplní. K tomu všemu bylo ještě pardubickému katu uloženo: „*dva statný plemeniky kance pro stádo obecní sousedské semínské chovati se zavazuje.*“⁹⁶ Pokud mistr ostrého meče a jeho potomci budou plnit jmenované závazky, měla je čekat jistá privilegia, a to: „*ze dvora obecního každoročně 7 mandelí slámy, a přitom také se jemu kus půdy obecník jeho vlastnímu užívání odevzdává*“ dále „*aby svůj tažný dobytek bez platu v hájích obory jich, aneb v těch místech kde se sousedské tažné dobytky pasou, však bez jakékoli škody na lukách, pásti mohl, se dovoluje.*“⁹⁷ Jak si lze povšimnout, nejedná se o jakousi novelizaci katových povinností, nýbrž o vstřícný krok městské správy vůči Jiřímu Zelingerovi, jenž o to zřejmě velmi usiloval, neboť na začátku dokumentu je řečeno, že magistrát tak činí s ohledem na katovu žádost. Jsme tedy svědky určitého obchodu mezi onou sniženou osobou a městskou radou, v kterém se de facto uvádí, že konšelé jsou ochotni poskytnout určité výhody, ale pochopitelně nic není zadarmo. Nicméně tento obchod by nemohl nikdy proběhnout bez vědomí, že Jiří Zelinger bude dané povinnosti plnit a v minulosti se ukázal jako osoba zodpovědná, která si takováto privilegia zaslouží. V roce 1711, kdy byl pardubický mistr

⁹⁵ SOkA Pce, AM Pce, Kniha snižených osob 1625–1715 (1813), bez folia.

⁹⁶ Tamtéž, bez folia.

⁹⁷ Tamtéž, bez folia.

ostrého meče již v pokročilém věku a měl za sebou více jak dvacetiletou praxi, musel mít Jiří tedy určité postavení v rámci Pardubic, aby magistrát byl vůbec ochoten přistoupit na podobnou žádost a svolit k tomuto obchodu. Ačkoliv po jeho smrti tento vstřícný tón městské rady mizí, poněvadž Jiřího synové jsou zainteresováni v případech s dobytčí nákazou, není jasné, zda následující Zelingerové přišli o jmenované výhody získané na počátku 18. století.

Jak bylo již řečeno, Jiří Zelinger zemřel pravděpodobně roku 1716 stejně jako žena Rozina, a zanechal po sobě rozsáhlý movitý i nemovitý majetek. Po smrti Roziny je městská rada nucena zaobírat se jejím kšaftem a opět se ukazuje nechut' magistrátu řešit záležitosti snížených osob. Proto jako již dříve pověřuje městského rychtáře s tím, aby projednával on věci snížených osob, poněvadž: „*snížené osobě v místě radním státi nesluší.*“⁹⁸ Tuto zásadu hlásající, že městská rada nemá přijít se sníženou osobou do styku ani čistě po úřední stránce, jelikož by to znamenalo pro magistrát jistou pohanu, v Pardubicích- alespoň v oficiální linii- striktně dodržovali. K jednáním s ním byl proto vždy delegován městský rychtář. Zároveň je ale prokázáno, že někteří radní se s mistrem ostrého meče vídávali samostatně mimo zdi radnice.

Pozoruhodná je zmínka na závěr zápisu, v kterém magistrát souhlasí, aby po Jiřím Zelingerovi zastával post kata jeho syn Václav, dokud nebude plnoletý nejmladší syn Josef. Následuje dodatek, v němž je uvedeno, aby „*dcerám pak to šperkovné čepcův všemi zapověděli.*“⁹⁹ Rodina Zelingerů tedy nejenže byla zámožná, ale zámožně se i chovala, jak dokazuje jejich styl oblékání, který očividně provokoval ostatní měšťany a především měšťanky. Patrně jistou část místní společnosti pobuřoval určitý kontrast mezi sice nízkým sociálním postavením avšak vznešeným zjevem, jaký si nemohl dovolit kdejaký poctivý měšťan.

5.2. Jiří Zelinger a bohatství sníženého gruntu

Bohatství Jiřího Zelinger a celé rodiny bylo důležitou součástí jejich života a určitým způsobem z nich činilo výjimečnou skupinu lidí, neboť žádní jiní bezectní si nežili tak komfortně jako mistři ostrého meče. Zámožnost pardubického kata nejlépe dokazuje inventář

⁹⁸ SOKA Pce, Sběrka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776, folio 169.

⁹⁹ Tamtéž, folio 171.

majetku sepsaný po jeho smrti a zmiňovaný kšaft Roziny Zelingerové. Součástí inventáře je soupis veškerého majetku Jiřího Zelingerera společně s jeho přáními, komu má být zanechán. Povětšinou jsou jmenováni jeho synové a dcery, někdy jen *při domě*, když si mistr popravčí přál, aby majetek zůstal součástí pardubické katovny. Snížený grunt je „*prošacován*“ tedy ohodnocen na 1 300 zlatých, chalupa v Přelouči na 868 zlatých a chalupa v Dašicích se zahrádkou podobně na 866 zlatých. Dále jsou v inventáři sepsány předměty patřící k sníženému gruntu, přičemž výčet začíná od těch nejhodnotnějších, tedy *Od zlata a stříbra*, kterých není pomálu a jsou mezi nimi i některé šperkované předměty jako například *pás stříbrný starodávný z předu pozlacený*.¹⁰⁰ Mezi stříbrné předměty patřilo i velké množství nádobí od stříbrné konvice pozlacené až po několik *lžic stříbrných starodávných*. Inventář pokračuje soupisem věcí z mosazi a mědi, mezi nimiž je obsaženo běžné kuchyňské nádobí. Zajímavějším se zdá být soupis nazvaný *Od zbraní*, kde jsou vyjmenovány všechny zbraně Jiřího Zelingerera, přičemž většina z nich nebyla určena k výkonu sníženého řemesla. Je možné, že některé z nich pardubický mistr ostrého meče vlastnil kvůli sběratelským účelům. Mezi Zelingerovy zbraně patřily dvě flinty, jedna kratší a druhá dlouhá, dále 4 pistole, jedna stará šavle, jeden starý kord a také tři meče nejspíše popravní. Další výčet se týká věcí, jež patřily do domácnosti, jako byly džbány, peřiny, nábytek ale i některé kusy oblečení po Jiřím Zelingerovi. Díky tomu máme alespoň určitou představu, jak chodil pardubický kat oblékán. Inventář zmiňuje pouze tři věci a to *kabát šedivý zánovní s hedvábnými knoflíky, plášť starý modrý a zánovní boty*.¹⁰¹ Součástí katovy domácnosti byly i dva obrazy a to *na plátně malovaný panna Marie s Jezulátkem za sklem a svatý Václav a Jan Nepomucký*.¹⁰² Synu Josefovi zanechal Jiří Zelinger tři knihy, mezi nimiž byla například velká Bible a velká Postyla. Samostatnou kapitolou pak byly *Nástroje útrpné*, u nichž je zvláštní, že jich měl pardubický kat tak pomálu, neboť v inventáři Jiřího Zelingerera jsou vypsány pouze tři takové nástroje. Jedná se o španělskou botu, palečnice a popravní hák.

Dalším důkazem bohatství Zelingerovy rodiny za působení Jiřího je výpis v *Knize snížených osob zvaný Dluhív dle obligati*, kde jsou vypsáni dlužníci pardubického kata. Seznam to není nejkratší a obsahuje například jména místního mlynáře Václava Čermáka,

¹⁰⁰ SOkA Pce, AM Pce, Kniha snížených osob 1625–1715 (1813), bez folia.

¹⁰¹ Tamtéž, bez folia.

¹⁰² Tamtéž, bez folia.

přeloučského Žida Jakuba Frýdlanského nebo městského sirotčího Václava Fidlera.¹⁰³ Půjčit si od kata znamenalo překonat mnoho předsudků zmíněných v historiografickém modelu, podle kterého jakýkoliv kontakt hrozil ztrátou cti. Krom toho nejspíše každý, jenž si od popravčího půjčil, byl napsán na tomto seznamu, ten byl důkazem, že dotyčný je ve styku s mistrem ostrého meče. V Pardubicích tedy pravděpodobně v tomto ohledu společenské bariéry nebyly tak silné a místní měšťani neměli problém stýkat se sniženou osobou, minimálně za finančním účelem. Rozhodně neplatilo, aby ústní či fyzický kontakt byl za každé situace spojen s jakýmsi společenským trestem či nevráživostí, jak je tomu častokrát v historiografii prezentováno.

Určitý úhel pohledu co se týká finančního příjmu Jiřího Zelingerera a obecně mistrů ostrého meče podávají knihy počtů, které byly důležitým dokumentem shrnujícím veškeré městské výdaje. Podoba těchto pramenů se v Pardubicích během jednoho století značně proměnila. Knihy počtů z poloviny 16. století se značně liší od těchto knih z poloviny století sedmnáctého a to jak obsahem, tak formou. Starší městské počty mají formu jednotlivých posobě jdoucích zápisů nijak tematicky rozřazených. Objevuje se zde i osoba kata, díky čemuž je možno zjistit, jaké úkony byly běžné v pardubickém prostředí. Roku 1563 se v městských počtech objevuje, aby bylo katu zapláceno: „*od bytí psů, za provaz k oběšení, za voprati, za svíčky, za stravu, od utěti jednoho viselce vydali a od oběšení jednoho*“.¹⁰⁴ Naproti tomu počty z poloviny 17. století a dále jsou již velmi precizně strukturované do samostatných tematických celků oddělených na výdaje a příjmy. Na závěr každého počtu lze sice nalézt mezi výdaji kolonku *Mistru popravnímu*, avšak je vždy nevyplněna stejně jako v roce 1684 za působení Jiřího Zelingerera. Práce za mistra popravčího a tedy i pohodného přestala spadat do městských počtů a začala být placena z důchodu pardubického panství, jak dokazují pololetní účty panství z let 1581-1582.¹⁰⁵

Jiří Zelinger měl více příjmů, než jen ze sniženého řemesla, jak dokládají i jeho spory s punčocháři a ranhojiči, kteří na něj podávali stížnosti, že jim fušuje do řemesla. Další

¹⁰³ U některých zapsaných dluhů jsou vepsány další údaje. Například v jaké fázi se dluh nachází, zda byl již alespoň částečně splacen a také že po smrti Jiřího Zelingerera se má splácet jeho ženě Rozině. SOkA Pce, AM Pce, Kniha snižených osob 1625–1715 (1813), bez folia.

¹⁰⁴ SOkA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů II 1561–1580, dodatek (II D2), folio 61.

¹⁰⁵ NA, Stará manipulace, inv. č. 2643, sg. P 70/5I, karton 1642, folio 60a.

nemalý zisk měl z kůží z padlého dobytka, jak již bylo zmíněno, ačkoliv i Jiří Zelinger byl povinen odvádět část z výnosu do důchodu Jeho milosti císařské.¹⁰⁶ S ohledem na nemalý počet těchto přivýdělečných činností je naprosto pochopitelné, že rodina Zelingerů patřila na počátku 18. století mezi majetnější měšťany Pardubic, což mělo za následek i závistivé tendence některých měšťanů. Není sice možné zjistit, jak velké byly zisky z těchto aktivit Jiřího Zelingerera mimo katovské řemeslo, nicméně vzhledem k určitým snahám především ze strany cechů regulovat tyto příjmy, se patrně nejednalo o zanedbatelné hodnoty.

5.3. Jiří Zelinger a významní pardubičtí měšťani

Pardubické matriky představují Jiřího Zelingerera opět v jiném světle a během jeho života poukazují na skutečnost, že se mistr ostrého meče znal a vídával s některými výše postavenými osobami města, než byl on sám a jemu podobní. Dokládá to již svatba z roku 1684, při níž se ženil „*Jiří Zeniger mistr ostrého meče s Reginou pozůstalou dcerou Daniela Jecha biřice sezemského v přítomnosti pana Jiřího Tejneckého, pana Lukáše Veselského rychtáře městského a pana Václava Stučka a jinších mnohých.*“¹⁰⁷ Lukáš Veselský nebo také Novoveselský zastával post rychtáře městského s přestávkami pět let. Blízký vztah rychtáře s osobami sniženými není zase až tak překvapivý, vzhledem k tomu že rychtář byla osoba, která přicházela s katem do styku často a naprosto běžně. I přesto se ale jednalo o významnou postavu města nijak nezatíženou tímto kontaktem, jež byla sociálně na docela jiné úrovni než mistr popravčí. Během pár let působení každého rychtáře mohl vzniknout mezi ním a sniženými osobami přátelský vztah.¹⁰⁸ Nicméně rychtář není jedinou zajímavou osobou znající se s Jiřím Zelingerem. Při křtu syna Jiřího roku 1689 byl přítomen dokonce Václav Kutnohorský *vir consulens Pardubicens* neboli jeden z pardubických radních a také Martin Štika, městský sirotčí písař. O pár let později se Martin Štika stal kmotrem Jana, syna jistého Jana Pluhaře, což by nebylo nic udivujícího, avšak kmotr jde zde zván jakožto „*urozený pan*

¹⁰⁶ Nově ustanoveno roku 1702, jaký má být odváděn poplatek z obchodu s kůžemi a komu mají být prodávány přednostně. Jedná se o poděbradského Žida, který vykupoval kůže od pardubického a poděbradského pohodného. SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pce, Kopiař komorních poručení 1701-1702, bez folia.

¹⁰⁷ SOA Zámorsk, Matrika města Pardubice 1665-1702, sign. 1491, inv. č. 6886. folio 14.

¹⁰⁸ Takový vztah rychtáře Lukáše Novoveselského s osobou sniženou nebyl samozřejmý, jak ukazuje výtka městské rady vůči Novoveselskému, aby biřici Danielu Pyklovi poskytl něco ze svých příjmů a také „*nemá jej bít a i jinak plundrovat, když se rychtář podrouší*“. SokA Pce, AM Pce, Radní manuál 1682-1691, bez folia.

*Martin Štika syrotčí*¹⁰⁹ Nezdá se, že by účast na křtu syna popravčího jakkoli uškodila cti jak Martina Štiku tak radního Václava Kutnohorského, který se mimo to objevuje v matrikách jako kmotr i u dalších dětí Jiřího Zelingerera o pár let později. Mimo jiné Václav Kutnohorský byl také *inspector školy zdejší pardubský*, jak dokládají Radní protokoly z roku 1686.¹¹⁰

Roku 1691 se Rozině a Jiřímu narodila dcera Ludmila Anna, jedním z jejích kmotrů byl opět Václav Kutnohorský, ale také Jan Schelanowský *vir consulens Pardubicens*, jenž patřil mezi významné osoby města již v osmdesátých letech 17. století, kdy se hojně vyskytuje v Radních protokolech. Do roku 1700 se manželům narodily ještě další čtyři děti- Daniel Václav, Magdalena Catharina, František Antonín a dcera Rozina. Někteří zmínění kmotři se objevují opakovaně, mezi nimi je Christopher Just, který byl na křtu několika dětí Jiřího Zelingerera.¹¹¹ U narození dcery Roziny je mezi přítomnými jistý Matyáš Titnich, pardubický mlynář, jemuž se o dva roky později narodil syn František Jiří. Na křtu jeho syna mu sice nebyl Jiří Zelinger a ani jeho manželka Rozina, ale samotný pardubický primátor Václav Josef Staňek.¹¹² Matyáš Titnich tedy nemohl být jakkoliv poskvrněn na cti známostí se sníženou rodinou Zelingerů, jestliže na křest jeho vlastních dětí chodily tak významné osoby jako byl primátor. Podobné kontakty se Zelingerovými naprosto vyvrací teorii o ztrátě počestnosti při jakémkoli spříznění s tak nízcí sociálně postaveným člověkem.

Po roce 1700 měl Jiří s Rozinou dvě děti, v letech 1702 Dorotu Rozálii a o tři roky později nejmladšího syna Josefa Ignáce. Ani křest tohoto potomka nezůstal bez povšimnutí místní honorace a kmotrem Jiřího syna se stal Ignác Štika obroční písař, pan Jindřich Majer důchodní písař a urozená panna slečna Barbora Gurtonová z Rozenwaldu. Opět se jednalo o význačné pardubické měšťany, jako tomu bylo i u ostatních potomků Jiřího a Roziny Zelingerových.

Vyvstává tedy otázka, proč tito měšťani navštěvovali křty dětí mistra ostrého meče, osobu jinak považovanou za bezectnou, přičemž někteří z nich jsou zapsáni dokonce

¹⁰⁹ SOA Zámorsk, Matrika města Pardubice 1665-1702, bez folia.

¹¹⁰ SokA Pce, AM Pce, Radní protokol 1682-1691, bez folia.

¹¹¹ V jednom matričním záznamu je Christopher Just jmenován *mercenarius ad Pardubicam*, neboli nádeník či najatý za mzdu. SOA Zámorsk, Matrika města Pardubice 1665-1702, folio 104.

¹¹² SOA Zámorsk, Matrika města Pardubice 1665-1702, folio 121.

opakovaně. Jindřich Francek k tomuto napsal: „*Inu, magická moc peněz bořila bariéry i v tehdejší společnosti.*“¹¹³ Teorie, že za touto spřízněností Jiřího Zelingerera s místní honorací stála jeho zámožnost, nelze úplně vyvrátit. Nicméně jeví se jako méně pravděpodobná, především kvůli soupisu dlužníků pardubického mistra popravčího, na němž není zastoupeno ani jedno jméno z přítomných osob ze křtů katových dětí. Proč by tedy dotyční chodili na tyto události a byli kmotry snížených osob, jestliže mu nebyli nijak finančně zavázáni. Jiný důvod spojený s majetkem neexistoval, pardubický kat byl sice zámožný, ale nad místními měšťany neměl žádnou moc. Pochopitelně nelze vyloučit, že seznam dlužníků není úplný a neexistoval i jiný soupis, avšak myšlenka týkající se Zelingerova bohatství staví na faktu, že existovaly určité společenské bariéry bránící počestným měšťanům jít na podobnou událost. Jmenování měšťanů se ale nepotýkali s žádným nařčením z kontaktu s bezectnou osobou, naopak sami se dále stávali kmotry a kmotrami jiných významných osob města bez jakéhokoli negativního zatížení z minulosti.

Určitý kontakt v rámci Pardubic tudíž zapovězen nebyl a neobjevují se zde ani případy, kdy měšťan po promluvě s katem byl potrestán. Tak jako tak stále není zodpovězena otázka, jak se mohl pardubický mistr ostrého meče dostat s radními a dalšími osobami do tak blízkého vztahu. Především je důležité si uvědomit, že peníze nejsou jedinou věcí, jež mohla bořit ony bariéry, které u mnohých měšťanů nemusely být ani tolik silné. Kat byla osoba, jež měla i jiné schopnosti k nabídnutí, jak bylo zmíněno v první kapitole. Řeč je zejména o léčení, v kterém se Jiří Zelinger vyznal velmi dobře, dokládá to jak stížnost místních ranhojičů, tak i uložená povinnost magistrátu, aby léčil nemocný dobytek a dodával léčivé masti. Pardubičtí tedy překonávali sociální hranice vždy, když se rozhodli být léčeni Jiřím Zelingerem na místo jiným člověkem řekněme nesníženým. Mimo to svěřit se do rukou pardubického kata mělo daleko větší význam, než s ním přijít ve styk z finančního důvodu, neboť se jednalo o kontakt fyzický, jenž byl ještě více zavrženíhodný než pouze ústní. Měšťané, kteří byli kmotry katových dětí, mohli být katovi zavázáni ne penězi, ale vděkem po zdárném vyléčení, poněvadž právě při tomto kontaktu mohl vzniknout i mezi významným měšťanem a mistrem ostrého meče blízký vztah. Bohužel neexistuje žádný soupis Zelingerových „pacientů“, avšak vzhledem k tomu, že křest představoval jeden z nejdůležitějších obřadů života raněnovověkého člověka, přítomnost na něm mohla naznačovat určité důvěrnější spříznění s rodinou dítěte. Proto také byl vztah Jiřího Zelingerera s vlivnými měšťany založen

¹¹³ FRANCEK, Jindřich. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Zločinnost a bezpráví.* Praha:2011, str. 68.

pravděpodobně na jiných hodnotách, než jen peněžních. Mimo to je důležité připomenout, že tyto osoby navštívily jeho svatbu a křty prvních dětí v době, kdy zdaleka tolik majetný nebyl.¹¹⁴

Jiří Zelinger objevující se několikrát v matrikách dostával i různá jména označující jeho profesi. Mezi nejprostší patří *carnifex*, které se objevuje poměrně často například u narození prvního syna Jiřího nebo syna Daniela a dalších. Pouze jednou je pardubický kat jmenován jakožto *pohodnej* u svého posledního syna Josefa Ignáce. V ostatních případech má Jiří Zelinger okázalejší přízviska, mezi nimiž je *mistr zdejší popravní*, *mistr ostrého meče* nebo v roce 1698 *Minister justitice ad Pardubicam*. Rozhodně se nejedná o běžný název katova řemesla a zřejmě je dalším z důkazů silného postavení Jiřího Zelingerera v rámci Pardubic. Mimo to u jména Jiřího Zelingerera se nikdy neobjevuje hrubější název *tortor*, neboli mučitel, o kterém se zmiňuje česká historiografie.

5.4. Další spory pardubického kata

Po dobu působení Jiřího Zelingerera v Pardubicích coby mistra ostrého meče, měl on a jeho žena i jisté nepříjemné konfrontace s místními měšťany, jimiž se později musela zabývat městská rada a pardubický rychtář. Mezi první konflikty se Zelingerovými patří stížnost magistrátu 23. května 1687 od jistého pana Jana Čapka „*stěžujícího sobě na manželku Jiříka Zenigera mistra popravního kterážto jest manželku jeho Čapkovou nenáležitě poprala a kurev starých nadala*“.¹¹⁵ Znat důvod, proč Rozina Zelingerová takto sprostě vynadala Čapkové, není důležité. Tato zpráva svědčí v první řadě o odbojné povaze katovy ženy. Ta se nijak neostýchala sednout si mezi počestné měšťany v kostele či vynadat pardubické měšťance, i když to představovalo konflikt s městskou radou, jenž mnohdy mohl být doprovázen i pokutou. Nicméně magistrátu se podobné záležitosti řešit nechtělo, a proto je v radních protokolech z onoho roku zapsáno, že pokud by se ukázalo obvinění pravdivé, tak se má Rozina nechat „*náležitě vytrstati a supplikující slušnou náhradu s opatřením jí nepoctivosti učiniti a je strany v mír a pokoj přivést*“ avšak v „*budoucnu takovou věc ku právu jeho*

¹¹⁴ Dokládá to svatba s Alžbětou Ledvinovou, při níž k pardubické katovně patřila pouze dašická rasovna. Jiří Zelinger ale později připojil k sníženému gruntu i rasovnu v Přelouči, jež později dědí jeho synové.

¹¹⁵ Soka Pce, AM Pce, sbírka městských knih, Radní protokol 1682-1691/neúpl./, inv. č. 82, č. kart.51. folio 13.

rychtářského patřící na vzácný magistrát vnášeti nedopouštěl“.¹¹⁶ Rozina tedy pravděpodobně za svou prostořekost nijak výrazně potrestána nebyla a o pár let později byla znovu napomenuta, tentokrát za sezení mezi počestnými měšťany v kostele.

Další spory Jiřího Zelingerera se týkají převážně jeho přivýdělků mimo snížené řemeslo, proti čemuž se rozhodli zakročit někteří řemeslníci. Roku 1708 se městská rada musela zaobírat stížností, v které: *„punčocháři zdejší vedle vstoupení písemnou žádost předložili, že zdejšího mistra ostrého meče čeládka punčochy k jejich újmě a potupě dělá, jest taková stížnost vedle k uvážení k právu rychtářskému, k vyšetření se odevzdává*“.¹¹⁷ Pletení punčoch je velmi atypickou činností u snížených osob a ani v historiografii se nedočteme, že by se podobnými aktivitami zabývali i jiné snížené osoby v jiných městech. Jiří Zelinger a celý snížený grunt se očividně snažil úspěšně hospodařit, jak jen to šlo a využít k tomu všechny možné prostředky. Není se pak tedy čemu divit, že za svůj život nashromáždil pardubický kat nemalé bohatství. Mimo to Jiří Zelinger měl zřejmě určitý talent veškeré stížnosti na svou osobu vyřešit tak, aby mu v budoucnu příliš neuškodily a zachoval si své postavení a všechny své snížené chalupy, neboť ani tato záležitost s punčocháři neměla žádné další pokračování.

O dva roky později byla na mistra ostrého meče podána opět stížnost, již vícekrát zmiňovaná od pardubických felčarů Jana Hrozna a Jana Čáslavského, jímž vadila léčitelská činnost Jiřího Zelingerera. Ten se proti této záležitosti ohradil s tím, že on nikomu žilou nepouští, ale k: *„pročištění pak když ho někdo požádá, dává, zubů ale již dávno žádnému netrhal jen poté onehda dva svému synu, flastrů také pánům felčarům neodtrhával, a které viděl, zdali od nich byli nevěděl, též žádného k sobě nevábí, aby do města v té příčině šel, posílají, že nikam nejde a říkává, že mají pány felčary, aby se jim léčiti dali*“.¹¹⁸ Ve výpovědi Jiřího Zelingerera je patrné, že se nechce sice dostat do problémů s městským právem, ale jistou léčitelskou praxi přiznává. Mimo to vlastně i vypověděl, že jakožto lékař byl natolik žádaný, že pro něj lidé nechávali posílat. Jestli pardubický kat opravdu odmítal přijít, jak řekl, je

¹¹⁶ SokA Pce, AM Pce, sbírka městských knih, Radní protokol 1682-1691/neúpl./, inv. č. 82, č. kart.51. folio 13.

¹¹⁷ SokA Pce, Sbírká rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776, fol. 106.

¹¹⁸ V souvislosti s touto stížností je dochován pouze zápis, v němž Jiří Zelinger již reaguje na podanou výtku vůči jeho osobě a snaží se očistit. Samotná zpráva ranhojičů se v Compendiu memorábilí nenačází. Tamtéž, folio 136.

otázka, nicméně není zřejmě pravdou, že za ním vždy chodívali pacienti pouze tajně po setmění, o čemž píše například Jindřich Francek či Vladimír Šindelář. Zajímavý je i závěr výpovědi Jiřího Zelingera, v němž prakticky žádá, aby jemu léčení zakázáno nebylo „*poněvadž se to v jinších městech sníženým lidem provozovati povoluje*“¹¹⁹ Co se týká léčení, očividně jediná skupina pardubických měšťanů, která měla problém s tím, že Jiří Zelinger se dostával s lidmi do tak úzkého kontaktu, byli místní felčaři a to nikoliv z důvodu ztráty cti, nýbrž kvůli nechtěnému snížení vlastních peněžních zisků. Stejně tak i v historiografii není žádná zmínka o tom, že by v jiném českém městě místním měšťanům vadila lékařská činnost jejich kata.

Pár let před smrtí Jiřího Zelingera se dostal pardubický kat do posledního sporu s městskou radou, poněvadž se častěji začalo projevovat stáří ve výkonu sníženého řemesla, které na něj bylo již příliš namáhavé. Dokládá to především zpráva o nevydařené popravě Lídy Malé roku 1711, přestože v tomto případě nebyl na vině přímo Jiří Zelinger. Lída Malá byla obviněna z travičství, ke kterému se následně sama doznala, a proto bylo rozhodnuto, že „*mečem na hrdle trestána býti má*“¹²⁰ Poprava Lídy se ale neobešla bez komplikací, kvůli nimž byl pardubický popravčí nucen zaplatit pokutu 10 kop míšeňských, neboť „*Jiří Zelinger že skrze jeho neopatrnost již tři Deliquenti zle s'taty byli, zvláště Lída Malá, která poté nepodařilé skrze jeho syna vedené ráně ještě hezkou chvíli mluvila*“¹²¹ Nešikovným katem v tomto případě tedy nebyl Jiří Zelinger, ale jeho syn pravděpodobně Václav, který po něm převzal snížené řemeslo.¹²² Nicméně ve stížnosti magistrátu bylo řečeno, že špatně setnutí byli již tři odsouzení, kvůli čemuž musel být mistr ostrého meče potrestán. Pardubický případ ukazuje, že chybně vykonaná poprava nemusela vůbec skončit lidovým vzbouřením natož větším finančním potrestáním. Až po třech takto nedobře odvedených exekucích se radní rozhodli alespoň k peněžnímu trestu, ostatní pardubické měšťany špatně popravení odsouzených nechávalo očividně chladnými a k žádným nepokojům, jako tomu bylo v jiných

¹¹⁹ SOkA Pce, Sběrka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776, folio 136.

¹²⁰ NA, fond apelační soud-ortelní manuál 148, fol. 150r-151r.

¹²¹ SOkA Pce, Sběrka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776, folio 142.

¹²² Jeho matka Rozina o Václavovi mluvila jako o zkušeném ve sníženém řemesle, a proto se on měl stát nástupcem po svém otci. Jiří Zelinger tedy pravděpodobně nechával Václava částečně vykonávat katovské řemeslo již několik let před svou smrtí, aby byl na převzetí sníženého gruntu dostatečně připraven.

městech, nedocházelo. V celé historii pardubických katů není možno nalézt jediného, který by byl snad ukamenován či jinak fyzicky potrestán, ačkoliv se nevydařené popravy jistě stávaly.

I přes tyto občasné spory s pardubickými měšťany a městskou radou Jiří Zelinger si udržel své postavení po dlouhých třicet šest let a nikdy se nedostal do tak závažného konfliktu, aby přišel o kteroukoli rasovnu. Naopak rozšířil své působení i o přeloučskou rasovnu a tím poskytl rodu Zelingerů dobré zázemí, díky němuž působili na Pardubicku ještě dlouho po smrti Jiřího Zelingerera, mistra ostrého meče.

6. Závěr

V raně novověkém městě zastává mistr ostrého meče důležitou avšak komplikovanou úlohu z hlediska bezectnosti. Příslušná historiografie zabývající se sníženými osobami podává čtenáři velmi omezený úhel pohledu, má charakter spíše popisný a velkou měrou přehlíží některé nesrovnalosti, jež dále nevysvětluje. Například jestliže kontakt s katem byl natolik opovrženímhodný, proč měšťané riskovali při návštěvě kata například z důvodu léčby. Takové a další otázky historiografie nezodpovídá, naopak častokrát každou další diferenciaci nazývá atypickou výjimkou. Obraz mistra ostrého meče je pak značně neúplný, nejenže nikdy nejsou nastudovány hlouběji poměry jednotlivého města a tedy i konkrétní osoby kata, s jakými lidmi se stýkal, jaký byl jejich postoj k němu apod., ale vždy je dáván daleko větší důraz na negativa a omezování snížených osob. Ve výsledku je tedy osoba kata představována opravdu pouze jako člověk na okraji společnosti, ačkoliv tomu tak mnohdy být nemuselo. Sociální postavení mistra ostrého meče v odborné literatuře by si zasloužilo mnohem větší prostor pro situace, kdy nepředstavoval pouze osobu ostrakizovanou, nýbrž i vyhledávanou a potřebnou.

Dalším nedostatkem je interpretace změny postavení z pohledu pramenů normativní povahy, jelikož analýza pozice snížených osob v novověku, vždy dospívá k závěru, že změna pro tuto skupinu osob přichází až s patentem Marie Terezie a zákoníkem Josefa II. To je nepochybně pravda, nicméně chybí nastínění této pozice v zákonících před oním patentem, neboť pak vzniká mylná představa o tom, že již dříve bylo bezectné postavení katů a pohodných uzákoněno. Právní kodifikace se ale k tomuto až do konce 18. století vůbec nevyjadřují a pouze vypovídají o katu jako o člověku nemilosrdném, jehož úkony musejí být pod kontrolou.

Pardubické panství a historie zdejších snížených osob svědčí o tom, že v mnohém lze souhlasit s historiografickým modelem, avšak zdaleka ne ve všem. Mimo to nebylo prozatím možné učinit komparaci ve všech aspektech katova života, poněvadž k některým se historiografie nijak nevyjadřuje. Lze ale konstatovat, že Pardubice jakožto město obydlené různě sociálně postavenými měšťany disponuje i stejně různými postoji vůči místnímu popravčímu a jeho rodině. Objevují se zde vyhocené situace, jako byl případ měšťana ze Semína, jenž musel hájit svou čest kvůli nařčení, že se chová jako ras nebo odsouzení hodný prodej motyky katu Janu Zelingerovi. Naproti tomu jiné kontakty s katy jsou veřejností

očividně přehlíženy bez jakýchkoli obvinění na cti. S určitostí se dá také říci, že některé záležitosti jsou v Pardubicích neměnné po celé 16., 17. a 18. století. Jedná se v první řadě o svazky snižených osob, které jsou vždy uzavírány pouze s osobou ze stejné sociální vrstvy. Dále zde existovala úzká spolupráce mistra ostrého meče a městského rychtáře, poněvadž pardubický magistrát zachovával vždy určitý odstup od přímého jednání s místním katem. Historie snižených osob na Pardubicku mimo to také naznačuje, že většina konfrontací s místními měšťany probíhala se zástupci cechů, jež si buďto hájili svou čest jako v případě z roku 1761 s cechem kovářů nebo jim vadili přivýdělnky snižených osob na úkor jejich zisků, jako tomu bylo u Jiřího Zelingerera.

Osobnost tohoto pardubického kata v některých záležitostech zdánlivě silně vybočuje z historiografického standardu, na druhou stranu si ale zachovává i některé tradiční prvky. S ohledem na čest se v žádném případě nejednalo o člověka, jenž by byl všeobecně společností přijímán a v souvislosti s jeho osobou se objevují i některé klasické svazující výtky magistrátu. Přesto otázkou zůstává, zda vůbec měly nějaký reálný dopad v životě Jiřího Zelingerera a jeho rodiny. Patrně částečně ano. Jisté věci mu zůstávaly zapovězeny a určitá část měšťanů by ho jistě ráda více společensky izolovala. Co je to ale proti tomu, že na jeho svatbu a křty jeho dětí tak jako tak chodívali ti nejvýše postavení v rámci Pardubic nebo proti tomu, že místní vyhledávali Jiřího Zelingerera jakožto schopného lékaře. Důležité je připomenout, že nelze tvrdit o pardubickém katu, že byl výjimkou potvrzující pravidlo, neboť i Jindřich Francek a další historici píšou o nadání velkého množství katů léčit nebo o bohatství některých snižených rodin. Jestliže bychom tedy detailněji prozkoumali matriční a i jiné záznamy těchto osob, mohli bychom dojít k podobnému zjištění jako tomu je u pardubického kata. V tomto ohledu je téma stále nevyčerpano a nabádá k další komparaci. Život Jiřího Zelingerera v každém případě vypovídá o tom, jak různorodá městská společnost byla v názoru na čest, a že existovaly mosty, jež spojovaly tuto osobu s pardubickými měšťany. Krom toho postava kata měla společnosti stále co nabídnout a tím i vytvářet ony mosty, bořící představy o zakázaném ústním a fyzickém kontaktu mezi „počestnými“ lidmi a katem. Jednou z těchto vazeb mohlo být zmiňované léčení, poněvadž i v pardubické městské společnosti existovala skupina lidí vytlačující mistra ostrého meče na onen okraj a skupina lidí, která ho alespoň částečně vracela zpět. Navštívit kata za účelem léčby nebo za jakýmkoliv jiným znamenalo radit se do té druhé skupiny.

Seznam pramenů a literatury:

Prameny:

Tištěné prameny:

ADAMOVÁ, Karolina a SOUKUP, Ladislav. Prameny k dějinám práva v českých zemích. Plzeň: Západočeská univerzita, 1996-1999

ADAMOVÁ, Karolina a SOUKUP, Ladislav. Prameny k dějinám práva v českých zemích. Plzeň, 2010

BIČÍK, Zdeněk, ed. Knihy Smolné. Hradec Králové, 1969

KRISTIÁN Z KOLDÍNA, Pavel a JIREČEK, Josef, ed. Práva městská Království Českého a Markrabství Moravského spolu s krátkou jich summou. Praha, 1876

VORLOVÁ, Dagmar (ed.). Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic (Edice rukopisu Františka Červenky z roku 1811), svazek I., Pardubice 1996

ŠTARHA, Ivan, ed. a VERBÍK, Antonín, ed. Smolná kniha velkobítešská: 1556-1636. Brno, 1973

Archivní prameny:

Praha, Národní archiv

NA, Stará manipulace, inv. č. 2643, sg. P 70/5I, karton 1642

NA, Apelační soud-ortelní manuál 148, fol. 150r-151r

Pardubice, Státní okresní archiv

SOkA Pce, AM Pce, Kniha snížených osob 1625–1715 (1813), inv. č. 105, č. knihy 74

SOkA Pce, Sbírnka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776 – díl IV., inv. č. 21

SokA Pce, AM Pce, sbírka městských knih, Počet obecní města Pardubic 1684, sign. 14, D45, inv. č. 42, č. kart. 11

SokA Pce, AM Pce, sbírka městských knih, Radní protokol 1682-1691/neúpl./, inv. č. 82, č. kart.51

SOkA Pce, AM Pce, Sbírnka rukopisů, Potvrzení děkanství v Sobotce o ohláškách, inv. č. D 435

SOkA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů II 1561–1580, dodatek (II D2)

Rychnov nad Kněžnou, Státní okresní archiv

SOkA Rychnov nad Kněžnou, Archiv města Solnice, inv. č. 161, karton č. 35, kniha 147

Zámorsk, Státní oblastní archiv

SOA Zámorsk, fond Velkostatek Pce, Knihy, Kopiař komorních poručení 1701-1702, sign. 247, inv. č. G 112

SOA Zámorsk, Matrika města Pce 1633-1702, sign. 1490, inv. č. 6884

SOA Zámorsk, Matrika města Pce 1665-1702, sign. 1491, inv. č. 6886

SOA Zámorsk, Velkostatek Pce, Spisová manipulace, Spory poddaných, žaloby a smíry, sign. I/1, č. kart. 12

Digitalizované prameny:

Constitutio criminalis Theresiana [maj.], aneb, Ržjmské Cýsařske w Vhřjch a Cžechách ec. ec. Královské Aposstolské Milosti Marye Terezye Arcý-Kněžny Rakauské, ec. ec. Hrdelnj Práwnj Ržad / Marie Teresie ; wytisstěný v Jána Tomásse vrozeného z Trattneru Cýsařsko-Královského Dworskýho Jmpressora, Dostupný z WWW: <http://digitool.is.cuni.cz>

Nowé práwo vtrpné a hrdelnj, pro králowstwj Cžeské, margrabstwj Morawské a knjžetctstwj Sleské. Anno M.DCC. VIII. / nákladem podle cýsařského neymilostiwěgssýho nadánj Kasspara Jana Kupce z Bilenbergku, Dostupný z WWW: <http://digitool.is.cuni.cz>

Literatura:

BIČÍK, Zdeněk. Ze smolných knih pardubických, in: Zprávy klubu přátel Pardubicka (ZKPP) 6/1979, str. 123–124

BIČÍK, Zdeněk. Katovský meč v pardubickém muzeu, in: ZKPP 7–8/1981, str. 174-175

BIČÍK, Zdeněk, Pardubičtí kati, Východočeský kraj 26, 1944, č. 50, str. 3

BŮŽEK, Václav a kol. Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty. Praha, 2010

(Edd.) BŮŽEK, Václav, KRÁL, Pavel. Člověk českého raného novověku. Praha, 2007

ČECHURA, Jaroslav. Kriminalita a každodennost v raném novověku, Praha, 2008

- FRANCEK, Jindřich a FRANCKOVÁ, Zuzana, ed. Mistři ostrého meče. Pardubice, 1995.
- FRANCEK, Jindřich, ed. a ŠIMEK, Tomáš, ed. Hrdelní soudnictví českých zemí: soupis pramenů a literatury. Zámorsk: Státní oblastní archiv, 1995
- FRANCEK, Jindřich. Chlumecké hrdelní příběhy. Praha, 1993
- FRANCEK, Jindřich. Katovské řemeslo v českých zemích. Hradec Králové, 2007
- FRANCEK, Jindřich. Zločin a trest v českých dějinách: nové vydání rozšířené o paměti prvního československého kata, Praha, 2007
- FRANCEK, Jindřich. Zločin a trest v Pardubicích 16.-18. století. Ústí nad Orlicí, 2011
- FRANCEK, Jindřich. Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Zločinnost a bezpráví. Praha, 2011
- GEREMEK, Bronislav, Slitování a šibenice. Přel. Jaroslav Šubrt. Praha, 1999
- MONESTIER, Martin. Historie trestu smrti: dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost [ve světě a českých zemích]. Praha, 1998
- PÁNEK, Jaroslav, ed. Česká města v 16.-18. století: sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990. Praha, 1991
- RAK, Jiří. Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy. Jinočany, 1994
- RHEINHEIMER, Martin. Chudáci, žebráci a vaganti: lidé na okraji společnosti 1450-1850. Praha, 2003
- SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl I. Část 1. Dějinný přehled města, zámku a bývalého panství do r. 1648, Pardubice 1920

SAKAŘ, Josef. Dějiny Pardubic nad Labem, Díl II. Části 1-2., Zřízení městské do roku 1900, Pardubice, 1924-25

ŠINDELÁŘ, Vladimír. Cesta na popraviště: příběhy z českých zemí. Praha, 2012

ŠINDELÁŘ, Vladimír, Zkažená krev, Praha, 2007

SVÁTEK, Josef, Dějiny poprav a katů v Čechách, Praha, 2004

ULRICH, Oldřich, Dcera hradeckého kata, Genealogické a heraldické listy 17, Praha, 1997, č. 1-2, str. 22-28

ULRICH, Oldřich, Trojí provinění pardubického mistra ostrého meče Václava Zelingerera, Genealogické a heraldické listy 17, Praha, 1982, str. 254-259

ULRICH, Oldřich, Daniel Zelinger přejímá sníženou chalupu v Přelouči, Zprávy klubu přátel Pardubicka 19, Pardubice, 1984, str. 107-108

ULRICH, Oldřich, Spory Daniela Zelingerera, Zprávy klubu přátel Pardubicka 22, Pardubice, 1987, str. 107-110

VAN DÜLMEN, Richard. Bezectní lidé: o katech, děvkách a mlynářích: nepočestnost a sociální izolace v raném novověku. Praha, 2003

VAN DÜLMEN, Richard. Kultura a každodenní život v raném novověku II. Město a vesnice, Praha, 2006

VAN DÜLMEN, Richard. Kultura a každodenní život v raném novověku I. Dům a jeho lidé, Praha 1999

VOREL, Petr, TETŘEV, Jan a VINCENCIOVÁ, Hana. Dějiny města Přelouče. Přelouč, 1999

Seznam příloh:

1.) Popravčí (Kriegsbeschreibung, Graf zu Solms)	75
2.) Katovský meč.....	76
3.) Pardubická šibenice dle kresby Františka Červenky	77
4.) Pranýř u zdejší radnice dle kresby Františka Červenky.....	78
5.) Sněrování rukou.....	79

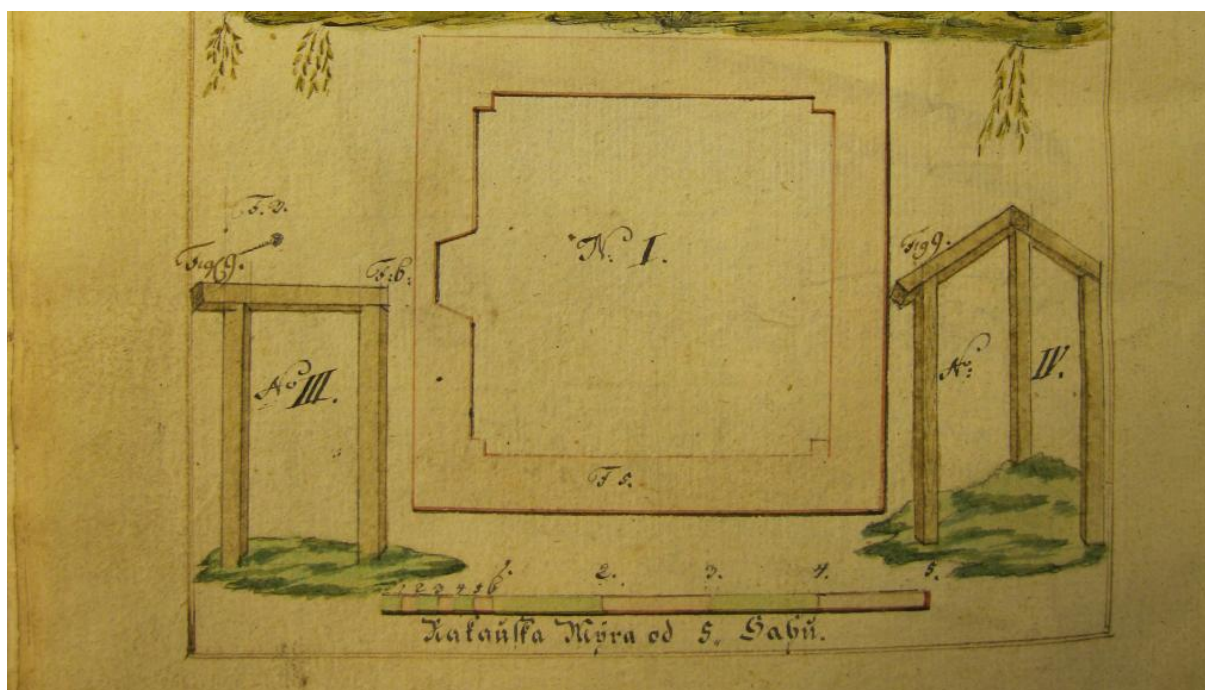
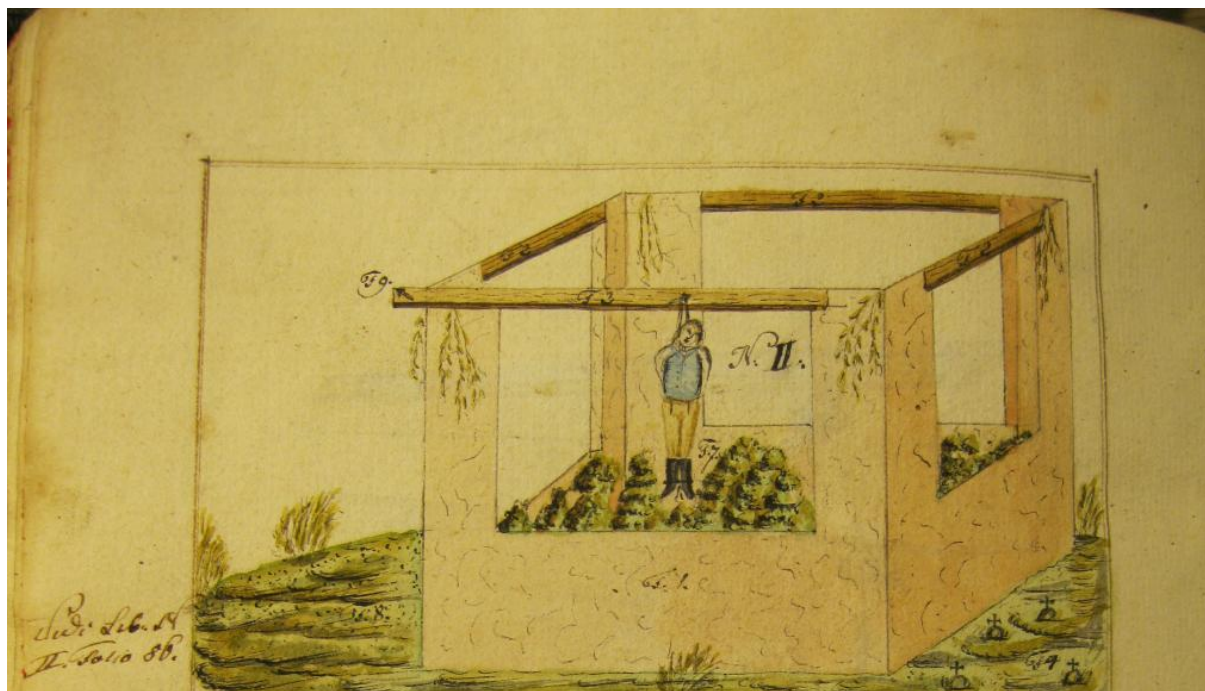
1.) Popravčí (Kriegsbeschreibung, Graf zu Solms) - FRANCEK, Jindřich
a FRANCKOVÁ, Zuzana, ed. *Mistři ostrého meče*. Pardubice, 1995

2.) Katovský meč - Sběrka zbraní, Východočeské muzeum

3.) Pardubická šibenice dle kresby Františka Červenky - SokA Pce, Sbírnka rukopisů, František Červenka, Protokoly řízení radních města Pardubic 1665-1776 – díl I., inv. č. 21.

4.) Pranyř u zdejší radnice dle kresby Františka Červenky – Tamtéž.

5.) Sněrování rukou - Constitutio criminalis Theresiana, Vídeň 1771, příloha XX.

